

---

# OPNIEUW VAN DON BOSCO VERTREKKEN

## Essentiële elementen van Don Bosco's opvoedingsmethode verhelderd

### De Magna Charta van het salesiaanse opvoedingssysteem

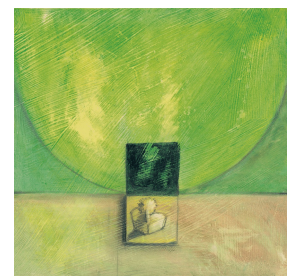
Rik Biesmans

Rik Biesmans (sdb) neemt ons mee om enkele wezenlijke aspecten van Don Bosco's opvoedingsmethode op de voorgrond te plaatsen. Deze soms vergeten, maar essentiële elementen vormen de leidraad van de uiteenzetting met vooral aandacht voor de 'affectieve liefde' en 'familiariteit'.

Deze inzichten vloeien voort uit Riks studie van de Romebrieven en zijn boek 'De Magna Charta van het salesiaanse opvoedingssysteem'.

---

samen  
**DON BOSCO**  
zijn plaats  
geven



# De Magna Charta van het salesiaanse opvoedingssysteem

Rik Biesmans

22 januari 2011

## Inleiding

Het zal niemand verrassen wanneer ik zeg dat ik de leden van de werkgroep 'Terug naar Don Bosco' en Don Bosco Vorming & Animatie oprecht dankbaar ben omdat zij mij de gelegenheid gegeven hebben een referaat te houden over essentiële elementen van de opvoedingswijze van Don Bosco. Vooral - en dat steek ik niet onder stoelen of banken - omdat ik voor de uiteenzetting inspiratie mocht putten uit de meest recente uitgave in de reeks 'Don Bosco Studies'. Die kreeg de titel mee '*De Magna Charta van het salesiaanse opvoedingssysteem*'.

Toch begin ik er met gemengde gevoelens aan. Het zijn me dunkt de gevoelens van iemand die op wat gevorderde leeftijd het attest van stadsgids heeft behaald. Hij is natuurlijk echt blij dat hij een selecte groep geïnteresseerde personen begeleiden mag. Tegelijk klopt de onzekerheid. Zal zijn geheugen hem niet in de steek laten? Zal hij de aandacht kunnen gaande houden? Hoe zal hij moeten omgaan met vragen, soms stekelige opmerkingen van toehoorders die vroegere rondleidingen hebben meegemaakt en met weetjes voor de dag kunnen komen waarvan hijzelf nog niet gehoord heeft? Hoe zal het gaan met de aanwezigheid van de auteur die af en toe zeker een woordje of een heel woord zal willen zeggen? Maar zoals die pas gediplomeerde gids het erop waagt en van wal steekt alsof hij nooit iets anders gedaan heeft, zo wil het erop wagen. Meteen zou het duidelijk moeten zijn dat ik hier wel altijd alleen aan het woord zal zijn, hoewel ik me eigenlijk opsplits in twee personen, namelijk een enthousiaste gids naast een wat zakelijke en soms eerder betweterige schrijver. In de functie van gids wil ik eraan beginnen.

Wij staan hier nu voor een gerestaureerd monument. (Een monument van een tekst.) Jarenlang, vele jaren lang heeft iedere aanwezige hier het bouwwerk van de tekst gekend onder de naam '*De brief van Don Bosco uit Rome de dato 10 mei 1884*'. Nu staat daar op de voorgevel in grote letters MC. Dat is de afkorting van '*Magna Charta van het salesiaanse opvoedingssysteem*'. Ik zal die verandering waarschijnlijk moeten verantwoorden. Voorlopig wens ik echter te doen alsof ik van de prins geen kwaad weet.

Ik houd me vooralsnog ook niet bezig met de naam en de kwaliteiten van de bouwmeester of de schrijver van de oorspronkelijke tekst tijdens de laatste jaren van de 19<sup>de</sup> eeuw. Ook niet met de geschiedenis van de bouw of de fasen van de redactie. Dat zijn

immers dingen waarop de meeste bezoekers niet staan te wachten. Natuurlijk kunnen we niet alle zalen bezoeken. Het blijft bij een vrij persoonlijke keuze in functie van een hernieuwde en misschien vernieuwende kennismaking met essentiële elementen in de opvoedingswijze van Don Bosco. Ik neem jullie direct op sleeptouw naar een kleine zaal. Het is de blauw behangen kamer van herinneringen, die heel bijzondere aspecten van zijn opvoedingswijze openbaart.

## 1. Wat Don Bosco en de jongens gelukkig maakte. (Hulpboekje: pp. 17-18)

Deze intimistische zaal hangt vol foto's van Don Bosco. Die worden beheerst door een uitvergroete opname van Don Bosco te midden van zijn jongens. Het is een passage uit een uitvoerige circulaire van don Lemoyne. Het is niet het begin, maar een uittreksel uit een al gevorderd stadium van zijn uiteenzetting voor de volwassenen.

### 1.1 "Te midden van"

"Te midden van" is een sleutelwoord. Het is karakteristiek voor de opvoedingsmethode van Don Bosco. De aanwezigheid van de opvoeder, de volwassenen te midden van (of: onder, bij) de jongeren is kenmerkend voor zijn manier van opvoeden. "Te midden van ons", zoals de tweede oud-leerling, G. Buzzetti, het mag formuleren in het manuscript (ms.) K. "Vooraf tijdens de recreatie". Belangrijk is ook wat Don Bosco dan doet te midden van de jongens. De spreker is buitengewoon klaar: *zich onderhouden*. In het Italiaans: *intrattenersi* = de tijd aangenaam doen verlopen. Door met hen te spelen. Heel zeker. Maar in het bijzonder door met hen te spreken. "Zich onderhouden" betekent dus zeker niet alleen maar met de jongens spelen tijdens die ontspanningstijd. Integendeel het woord houdt heel speciaal dit in: ongedwongen en gemoedelijk met hen in gesprek gaan. Ook hen spontaan laten spreken. Als ze dat horen, zullen velen denken aan de jonge don Vespignani die van Don Bosco de raad kreeg: "Loop naar de pomp". Want velen onder de hier aanwezigen zullen zich herinneren wat die raad betekende. Hij vroeg aan Don Bosco wat hij moest doen om de jongens te leren kennen en zichzelf te laten kennen door hen. En het antwoord: "O, een goede vraag. Door u te midden van hen te begeven. Door gemoedelijk, familiaar (*famigliarmente*), ja familiaal met hen om te gaan, door u te gedragen als een van hen." (Vol. 1, p. 215)

Luisteren, maar ook zelf spreken. Zottebollend, maar ook ernstig. Denk aan het "oorwoordje", het persoonlijk gerichte woordje. Zo is Don Bosco de jongens dialogerend nabij. Hij is sprekend en luisterend in hun midden, te midden van hen. Hij is helemaal niet afstandelijk. Door tijd te maken voor hen, door met hen mee te doen, liet hij aanvoelen en zichtbaar worden dat ze hem ter harte gingen, dat hij graag met hen te doen had. Van hun kant voelden de jongens dat heel goed aan. Dat beseften zij. Dat hadden ze door. Zij praatten honderd uit en "hadden geen geheimen voor hem". (ms. K, p. 18) De voorkeur van Don Bosco, zo wordt gezegd, de voorkeur voor foto's waar hij door jongens omringd wordt, was een bewuste en veelzeggende keuze.

- Hier wil ik nu zelf als auteur het woord nemen en een tussendoortje openen. De verwijzingen naar de raad aan don Vespignani én het oorwoordje geven me de gelegenheid om de werkwijze die ik in de studie gevolgd heb, gedeeltelijk toe te lichten.
  - *Een eerste aspect* van die werkwijze bestaat hierin: voortdurend aantonen (bewijzen) dat Don Bosco werkelijk aan het woord is, ook al schreef hij niet zelf en dicteerde hij niet in de letterlijke zin van da woord, al controleerde hij niet en schrapte hij niet of vulde niet aan. Daarom citeer ik in de studie verscheidene uitspraken met “te midden van” in dit verband. Ik wil daarmee zeggen: de schrijver don Lemoyne heeft de pedagogische en pastorale ideeën en richtlijnen die Don Bosco eigen waren en die hij mondeling en schriftelijk bekendmaakte en voorschreef, uitstekend begrepen, geassimileerd en verwoord. (Zie ook don Oriol; bisdom Luik in de jaren dertig 20<sup>ste</sup> eeuw.)
  - *Een tweede element* zit in de vaak weerkerende vergelijking van de verschillende handschriften. De uitdrukking “te midden van” is betekenisvol aanwezig in de eerste notities (ms. A). Die aantekeningen bevatten hoogst waarschijnlijk enkele suggesties van Don Bosco zelf met het oog op een brief aan de jongens in Valdocco. (Dat is voor mij een bekrachtiging van wat ik met het eerste aspect nagestreefd heb.) Ook het handschrift B, dat eveneens uit inspiratie vanwege Don Bosco lijkt voort te komen en tegelijk een eerste uitwerking is met het oog op een soort circulaire voor de salesianen in Valdocco, heeft die wending. Ik lees: “Wanneer jij in het verleden je te midden van de jongens begaf.” “Wanneer”, dat wil zeggen “telkens als jij naar de jongens toeging”. Het gebruik van “jij” wijst op vertrouwelijke omgang in het gesprek. “De jongens” klinkt daartegenover wat afstandelijk. In C is “wanneer” dan “altijd” geworden, met de klemtoon op “vooral tijdens hun ontspanning”. Wil opmerken: “hun ontspanning”, dat wil zeggen niet direct tot de jongeren gesproken. Voor het document K, de brief die echt aan de jongens gericht en gestuurd werd, neem ik de oorspronkelijke plaats en verwoording in de brief (p. 19/b): “Toen u zich voortdurend met ons kon onderhouden”, zich ontspannend en dialogerend. Het is schitterend hoe don Lemoyne de sprekende oud-leerling, G. Buzzetti, zich laat identificeren met de jongens. Anderzijds legt hij hem nu de beleefdheidsvorm “u, meneer Bosco” in de mond. Die beleefdheidsvorm neemt don Lemoyne gedeeltelijk over in D, maar voor het overige volgt en kopieert hij voor de volwassenen het ms. C. De evolutie van de tekst, die we zo kunnen volgen laat toe te besluiten dat het dus helemaal niet opgaat voor deze korte passage te zeggen dat K ontstaan is door een weglating uit of schrapping van D. Dat is een opmerking waarop ik nog nader zal moeten ingaan, meen ik.

## 1.2 “Een paradijselijke tijd”

Als gids vind ik het nodig de afbeelding van Don Bosco opnieuw en nauwkeuriger te bekijken. Dan zien we dat hij glimlacht. Hij is tevreden, hij is gelukkig. Dat is te begrijpen, want die tijd van ongedwongen, vriendelijke, gemoedelijke, vertrouwensvolle en hartelijke relaties was “een paradijselijke tijd”. “O, toen was er vreugde en uitbundigheid.” (ms. B) Die uitroep in het ms. B krijgt in ms. C de vorm van een uiterst

persoonlijke getuigenis: "Alles was toen vreugde voor mij". Don Bosco vindt voldoening en vreugde in de inzet voor de opleiding en de opvoeding en in de aanwezigheid te midden van de jeugd. Zijn inzet en aanwezigheid schenken echter niet alleen hem, maar ook "de jongeren", blijdschap en geluk: want "bij de jongens bestond een grote aandrang, om bij mij te komen." Contact en nog eens contact, dat is de boodschap. "Bereidheid tot aanvaarden van raadgevingen en geen geheimen te hebben." Vertrouwen nog zo een belangrijk aspect. (De vijf V's) De heel positieve opvoedingssituatie bevorderde het geluk van alle betrokkenen. Kunnen en mogen opleiden en opvoeden in de geest van Don Bosco maakt gelukkig. Op de wijze van Don Bosco opgeleid en opgevoed worden maakt eveneens gelukkig.

*Als auteur* wil ik opnieuw het woord nemen: pas in de C-redactie (en daarna in D) mag Don Bosco zeggen dat hijzelf deugd beleeft aan het opvoeden volgens zijn methode. Hij is gelukkig in en door zijn taak bij de jongeren. Het positieve antwoord van de jongens, het feit dat ze hem graag zien, hun openheid, hun ontvankelijkheid voor de waarden waarin hij gelooft en die hij hun aanbiedt, maken hem gelukkig. (Vgl. vol. 1, p. 97/b) Die gevoelens zijn niet taboe. Ze zijn niet verwerpelijk. Ze moeten niet (als zondig) bestreden worden. Ze zijn heel menselijk en levensvervullend. Dat heeft don Lemoyne goed aan gevoeld en begrepen. Daarom heeft hij zich als diocesane priester bij Don Bosco aangesloten en is hij gebleven. Dat zet hij hier in de verf. En dat heb ik op deze studiedag extra willen belichten, omdat het toelaten van die gevoelens in een bepaalde sfeer van zich onbaatzuchtig toewijden en onder de druk van zich ten volle te moeten inzetten toen eerder in het verdomhoekje gezet werd en nu vaak nog niet of niet voldoende aan bod komt of mag komen.

Dan nog een bekentenis: het is mogelijk dat ik op dit punt te humaan en ook te oppervlakkig gebleven ben in de studie zelf. Misschien wil ik historisch onderzoek en actualisering te streng gescheiden houden. Misschien heb ik bovendien teveel gekeken naar de ontwikkeling van de oorspronkelijke gedachte uit de suggesties van Don Bosco in de opeenvolgende redacties. En heb daarbij net zo min als don Lemoyne er rekening mee gehouden dat in het ms. A na de notitie "jouw raadgevingen" deze aantekening volgde: "maar in het bijzonder in gewetenszaken". Het verband heb ik slechts later gezien en durven te leggen. (Het ontbreekt nota bene in het gepubliceerde Hulpboekje!) Wie het verband wel ziet en legt, ontdekt dat het wil zeggen dat Don Bosco mocht ondervinden dat de jongeren niet alleen echt goed luisterden naar zijn algemene raadgevingen als opvoeder, maar ook naar zijn richtlijnen als geestelijke begeleider en biechtvader. Verder nog dat de jongens er hun voordeel mee deden in hun morele en godsdienstige groei. Als "alles vreugde voor hem betekende" dan dus zeker niet louter al wat zich afspeelde op zuiver menselijk vlak, maar ook datgene wat op een veel dieper, spiritueel niveau gebeurde. Het zou wel een hele opgave kunnen zijn, om dat aspect van zijn opvoeding te actualiseren als bron van voldoening en vreugde in de huidige onderwijs- en opvoedingssituatie.

## 2. De oversten als vaders, vrienden en broers. (p 20)

*Als gids* ga ik nu naar een ruime zaal waar drie levensgrote, prachtige beelden tegen de okergele achterwand afsteken en de aandacht trekken. Op de sokkels lezen we: in het midden vader, links en rechts: vriend en broers.

De situatie in het Oratorio van Valdocco rond 1884 wordt hier op een tweevoudige manier negatief beschreven:

1. "Tegenwoordig worden de oversten niet meer beschouwd als vaders, broers en vrienden.
2. Bijgevolg worden zij gevreesd en weinig bemind."(mss. A en K; B + C blanco)

Dat zijn twee tekorten die een ontkenning zijn (een aanfluiting) van heel essentiële aspecten in de opvoeding volgens Don Bosco.

### 2.1 De opvoeder als vader, vriend en broer

Het eerste tekort in de relaties van de jongens met de opvoeders en vice versa contrasteert fel met wat Don Bosco in zijn opvoedingswijze bijzonder dierbaar was, met wat hij voorleefde en voorhield. Hij wilde namelijk dat de opvoeder als vader, vriend en broer te midden van de jongeren aanwezig zou zijn. (Vol. 1, pp. 189-199) Dat is essentieel, al werd of wordt er, voor zover ik weet, zelden over gesproken of geschreven. Daarom wil ik bij deze beelden dieper ingaan op zijn overtuigingen. Er langer bij stilstaan. Ze vrij uitvoerig behandelen.

Een van de meest treffende bewijzen dat de aspecten vader, vriend en broer voor Don Bosco in de opvoeding uitermate belangrijk waren, staat te lezen in een verslag van een personeelsvergadering op 16 november 1882. Toen ze met het punt van de assistentie bezig waren, kwam Don Bosco om halfzes 's avonds binnen. Hij luisterde welwillend naar een samenvatting van hun besprekingen. Dan zei hij: "Een leraar, een assistent moet er goed op letten dat hij tijdens de vervulling van zijn functie overste is. Heeft hij zijn (functionele) taak echter beëindigd, dan hoort hij met de jongeren om te gaan als een vriend, een vader." (Vol. 1. p. 40/3) Hier ontbreekt nog het begrip "broer". Wel in ms. A.

(Zie verder de leraar en de predikant.)

Dankzij geschriften en uitspraken van Don Bosco kunnen we op betrouwbare wijze omschrijven wat Don Bosco met die begrippen bedoelde. De drie beelden illustreren dat.

1. Bekijken we het beeld van de vader dan merken we dat hij de handen op de schouder van twee jongens gelegd heeft. De ene jongen staat er stralend bij en kijkt lachend naar hem op. De andere staat met gebogen hoofd, verzonken in zijn eigen wereld. Ook de handen die op hun schouder rusten, verschillen heel sterk van elkaar. Ze gelijken op de handen van de barmhartige vader die in een schilderij van



Rembrandt zijn jongste zoon in zijn armen neemt. De ene hand is verfijnd, zacht, teder. Don Bosco wilde bewust een luisterende, geduldige, begrijpende en vergevende vader zijn. De andere hand is grof, krachtig. Zij beeldt de andere zijde van zijn vaderschap uit. Hij wilde ook de vader zijn die waakzaam is (ms. D, 26), die onverbloemd zegt waar het op staat, die krachtdadig optreedt, richting wijst, grenzen trekt, duidelijk te verstaan geeft dat hij met bepaald gedrag niet akkoord kan gaan en uitingen van zachtheid, begrip en geduld kan opschorten.

Beide houdingen kenmerken Don Bosco als de vader aan het begin van de brief aan de jongens. (p. 3) Wat hij schrijft zijn immers “de woorden van iemand die innig liefheeft”, maar tegelijk “de plicht heeft te spreken met de vrijheid van een vader”. Dat laatste te verstaan van een vader die de puntjes op de i moet zetten.

Tegelijkertijd is hij degene die “steeds bereid is alles voor allen te zijn, elke twijfel te aanhoren, elk beklag, de gebreken te verdragen die eigen zijn aan de leeftijd van de jongens, afstanden te overbruggen en te houden van alles waar de jongens van houden.” (p. 27, C en D hier samengebracht) Dat behoort tot de essentie van de salesiaanse assistentie. (Invloed van zijn vroegere leraar in Chieri, don Banaudi?)

2. Het beeld van Don Bosco als vriend plaatst de volwassene bij, ja te midden van de jongeren. Een volwassene in vriendschappelijke verhouding met een jongere geeft ongedwongen raad, steunt en vangt op. Hij is nabij, direct bereikbaar, beschikbaar.



Tegelijk bewaart hij een zekere afstand. De jongere neemt hem in vertrouwen, luistert, maar waagt zich ook aan eigen wegen met de zekerheid dat hij bij slagen of mislukken bij een vriend terecht kan. (Een andere voorstelling zou mogelijk zijn: de volwassene en de jongere naast elkaar met de blik in de verte. Dat zou het motto oproepen: “Idem velle atque idem nolle, eadem vera amicitia est” in herinnering. (Hetzelfde willen en hetzelfde niet willen, dat is echte vriendschap.) (Invloed van zijn vriendenkring, vooral Comollo.)

3. Het derde beeld toont de grotere en de kleinere broer. De kleinere kijkt naar de oudere op. De kleinere weet dat hij onvoorwaardelijk op de oudere mag rekenen. De oudere beseft dat de jongere steun en een zekere bescherming verwacht. Hij wil naast hem staan. Geen van beide kan de andere in de steek laten. Door dik en dun nemen ze het voor elkaar op, ook als ieder geleidelijk de weg gaat die hij meent te kunnen en te moeten gaan. Zij zijn het ook die alles, lief en leed, delen. (p. 22, C en D) (Mogelijke invloed van de situatie in het gezin Bosco: de jongste Giovanni en broer Giuseppe <-> stiefbroer Antonio.)



Dat zulke voor hem wezenlijke aspecten verloren (zouden) gaan, ligt hem zwaar op de maag. Zie de aanwezigheid ervan al in ms. A.

*Als auteur:* Rond 1884 was het niet de eerste keer dat Don Bosco moest vaststellen dat er op het gebied van die bevoorrechte onderlinge relaties wat schortte. In 1868 formuleerde hij het zelf zo mogelijk nog radicaler. In feite had hij het toen gemunt op de onruststokers, de samenzweerders: “degenen die opruiden”. Zo legde hij de schuld toen vooral bij die jongens. Met de suggestie die hij in mei 1884 in Rome aan don Lemoyne gaf voor een brief aan de jongens, deed hij dat opnieuw. (ms. A in kolom A.) Don Lemoyne werkte de suggestie uit en ook hij legde “de oorzaak” bij “een zeker aantal jongens.” De heling en het herstel hangen dan ook van hen af. Het is aan hen te gehoorzamen zoals de jongens vroeger dat deden. (ms. A en K-D, p. 21) We kunnen daar nu vragen bij hebben, maar het werd toen wel zo geschreven.

- 2.2 In de tekst mogen we nog een andere, tweede heel voornaam standpunt van Don Bosco ontdekken, namelijk betreffende de verhouding tussen genegenheid of graag gezien worden en gezag hebben of willen hebben.

*Gids:* Het gevolg van het opstandige en tegendraadse gedrag van een “een zeker aantal”, het gevolg van hun niet aanvaarden van de opvoeders als vaders, vrienden en broers is, dat “de oversten gevreesd en weinig bemind worden. (ms. A, p. 20) Dat is een tweede tekort en een situatie die regelrecht ingaat tegen wat Don Bosco altijd weer gewild heeft. Hij heeft zijn standpunt trachten te verduidelijken met verschillende uitspraken. De meest bekende, maar daarom nog niet de best verwoorde, komt voor in zijn werkje over “*Het preventieve systeem in de opvoeding van de jeugd.*” Meer bepaald in het heel korte hoofdstukje over straffen: “De opvoeder moet zorgen dat zijn leerlingen hem graag zien, als hij gezag wil verwerven.” Of anders gezegd: “als hij zich wil doen respecteren.” Als hij een zekere, verantwoorde, voldoende afstand wil bewaren.

Op de achtergrond van de terechtwijzingen aan het adres van de jongens, via het onaanvaardbare en afgekeurde gedrag van enkele jongens, speelt de allusie op dat principe en dus op de verantwoordelijkheid van de opvoeders of leraren-opvoeders m.i. mee. Wie ooit zelf wil vaststellen hoe Don Bosco geworsteld heeft om precies onder woorden te brengen wat hij bedoelde, moet maar eens de verschillende varianten bekijken. (Zie in de reeks *Don Bosco Studies* het nr. 3, *Fatti amare ...* en het boek van P. Braidò: “*Don Bosco educatore*”, p. 138.)

Als zij zijn richtlijnen betreffende de bewuste zorg voor harten veroverende interpersoonlijke relaties (als vaders, vrienden, broers) in de wind slaan, zullen ze oogsten wat ze zaaien. Ze zullen namelijk “gevreesd worden en weinig bemind” met al de nare gevolgen vandien. Zijn naaste medewerkers zouden maar al te goed hebben moeten weten wat hun in dat opzicht te doen stond. Toch speelden ze wel eens verstoppertje. Dat blijkt uit het verslag van de personeelsvergadering op 9 maart 1883. Daarin ligt vastgelegd: “Het gaat erom te achterhalen waarom de jongens ons meer vrezen dan ze van ons houden. Dat is in tegenstelling met onze geest of althans met de



geest van Don Bosco". De nuancering van de verslaggever is niet gespeend van een zekere ironie. Die wordt nog sterker voelbaar in het vervolg van het verslag: "Over dat belangrijke onderwerp discussieerden we ongeveer twee uren zonder nochtans de oorzaak te vinden." Ze moeten dus wel een heel grote blinde vlek gehad hebben. De brief aan de jongens (ms. K) wijst wel direct – sommigen zullen zeggen eenzijdig – een reële oorzaak aan, nl. "enkele jongens". Maar we mogen gerust aannemen dat de hele passage indirect ook de volwassenen ferm op de vingers tikt en oproept om zich te herpakken.

- Aanvullende beschouwingen:

- *Vooreerst*: In de studie beklemtoon ik dat het de bedoeling was en is de overeenkomsten tussen thema's van de uitwerking van don Lemoine en essentiële pedagogische opvattingen van Don Bosco in het licht te stellen. Daarom is het begrijpelijk dat ik het motto van Don Bosco opnieuw uitvoerig en zelfs grondiger behandeld heb. Zonder de moeilijkheden die zijn naaste medewerkers ermee hadden, en de uitingen van hun weerstand of pogingen om het minder stringent te formuleren, weg te moffelen. Aan dat grondprincipe, aan dat kernelement van zijn methode wordt in de studie veel aandacht besteed. Boven de uitweiding staat zelfs het woord "Excursie". (Vol. 1, p. 179)

- *Dan* de voorstelling van de drie beelden in een okergele, ruime zaal kan misschien prettig overkomen. Ik voel zelfs de bekoring om te denken dat de betekenissen daardoor in het geheugen zullen blijven plakken. Ik mag me nochtans niet vleien met de gedachte dat er dan ook geen bedenkingen of kritische vragen zouden rijzen of al gerezen zijn. Bedenkingen rond de juistheid van de opvattingen van Don Bosco. Heeft hij het bijvoorbeeld werkelijk bij het rechte eind met zijn onderscheid tussen de houding van de leerkracht in de klas en erbuiten? Vergadering 1882. Bedenkingen rond de haalbaarheid van de trouw aan de kern van zijn net besproken standpunten op vandaag. Vragen rond de toepassing ervan in een tijd met nogal wat eenoudergezinnen, in een tijd van opvoeding in co-ouderschap, in een tijd ook van gemengd onderwijs en gemengde opvoeding en van toenemende vervrouwelijking van het onderwijzend en opvoedend personeel. Daarmee wil ik alleszins weer niet suggereren dat vrouwen daarvoor niet in aanmerking komen. Des te minder omdat ik op 29 december in de jaarkalender van Don Bosco Vorming & Animatie van een 44-jarige Daisy dit las: "Don Bosco: vriend, vader, speelkameraad, herder, vertrouwensman, geduldige gids... Elke dag kan ik van je leren." En uit de hoek van de zusters van Don Bosco komt het volgende: "met optimisme, eerbied en goedheid als uitdrukking en teken van de Vaderliefde." (Wel met een hoofdletter). Uit hun Constituties C. 66/3.

- *Verder* moet ik bekennen dat ik die passage aan bod heb willen brengen ondanks het feit dat de omstandigheden, waarin leven en opvoeden vandaag de dag gebeuren, enorm veranderd zijn en haast iedere vorm van nabijheid en toenadering verdacht en gevaarlijk geworden is. Ik voelde me daartoe gesterkt door de reactie van Sensoa bij monde van Erica Frans in een interview met *De Standaard* (maandag 4 oktober, p. 10). Zij legde voor professionelen (leerkrachten, opvoedend personeel, trainers enz.)

de klemtoon op preventie en gezond verstand. Ook door Ludo Abicht die constateerde dat de zaak Dutroux “een verkilling teweegbracht in de manier waarop volwassenen met kinderen kunnen omgaan.” Bovendien sprak hij zijn vermoeden of vrees uit dat na de recente golf van aan het licht gekomen misbruik de hele samenleving emotioneel nog armer zou kunnen worden. (*Dutroux en Vangheluwe slaan twee keer toe*, De Standaard, 15 september 2010, p. 27) Die verkilling zou in de opvoeding in de geest van Don Bosco bijzonder betreurenswaardig zijn. (Anderzijds was er dan weer Tom Heremans die met het artikel: *Vrienden kies je, broers en zussen niet* aantoonde dat we met het begrip broer genuanceerd moeten omgaan. (De Standaard, 13-14 november, pp. 13-15.)

Actualisering van het gedachtegoed van Don Bosco zal maar mogelijk zijn dankzij voortgezette reflectie, ernstige gedachtewisseling en discussie. Daartoe heb ikzelf al de recent geuite stelling van prof. Adriaenssens onthouden: “We moeten opnieuw grenzen durven te stellen.” (De Standaard, 27 september 2010, p. 10) Dat lijkt me onder andere een van de taken van de vader naar de geest van Don Bosco.

Sta me toe betreffende het aspect vaderschap van de opvoeder betreft nog dit toe te voegen: het is goed mogelijk dat ik in mijn beschouwingen ook hier geen oog of geen aanvoelen heb gehad voor een belangrijk element. Een element dat een kunstenaar als Sieger Köder wel heeft aanvoeld en in beeld gebracht. Don Bosco beeldt de parabel van de goede, barmhartige, vergevende en herstellende vader uit. In de parabel is de vader beeld van de genadige, barmhartige, steeds weer leven schenkende Goddelijke Vader. Tegelijk is Don Bosco bij Sieger Köder aanwezig te midden van de jongens als een zichtbare, tastbare belichaming van die barmhartige, menslievende God. Het eigenlijke model van het vaderschap is hier de goddelijke vader. Het vaderschap van Don Bosco en meteen van de echt christelijke opvoeder krijgt inspiratie en kracht vanuit een dieper gelegen, godsdienstige, spirituele bron. En misschien geldt dat dankzij Jezus Christus ook voor de aspecten vriend en broeder.

Alvorens het bezoek te laten voortzetten, wil ik nog wat langer uit mijn rol als gids stappen om een paar zaken over de studie zelf mee te delen.

1. Eerst iets over wat ik te danken heb aan de ontdekking van de verslagen van de twee vermelde vergaderingen in het Oratorio te Valdocco. Ze werden gehouden in november 1882 en maart 1883. De overeenkomst tussen sommige zinnen in die verslagen en de passage in de brief aan de jongens en het handschrift D hebben bij mij een vermoeden gewekt. Het vermoeden namelijk dat de handschriften B en C en later ook D geschreven werden onder invloed van die besprekingen. Meer nog: ik ben ervan overtuigd dat zij aanleiding gegeven hebben tot die concrete suggestie van Don Bosco in ms. A en in de redactie van don Lemoyne. Het leek me plots heel goed mogelijk dat beiden een bijdrage hebben willen leveren aan de discussie over en het zoeken naar het waarom, naar de oorzaak van de negatieve houding van de jongens. Op dat vermoeden ben ik nader ingegaan in het VIIde deel van de studie. (Vol. 1, pp. 124-140)

Toch mag ik en wil ik niet overdrijven. Er vallen ook andere aanleidingen of mogelijke stimulansen aan te wijzen. Bijvoorbeeld: De komst van de coadjuteur G. Buzzetti naar Rome eind april 1884 en ook een interview van de *Journal de Rome* met Don Bosco rond diezelfde tijd.

2. De ontdekking van de overeenkomsten tussen verslagen van vergaderingen in 1882 en 1883 en teksten in het geschrift van don Lemoyne heeft me tegelijk aangezet om de pedagogische en pastorale situatie in Valdocco gedurende de jaren 1880-1884 nauwkeuriger in kaart te brengen. Dat is het 1<sup>ste</sup> deel van de studie geworden. Ik ben blij dat ik dat gedaan heb. Niet alleen om historische redenen, maar ook omdat ik de kans schoon zag om een beetje te moraliseren. Dat heb ik wel niet geschreven, ik wil het nu wel mondeling bekennen. Wie het eerste deel leest, zal immers geconfronteerd worden met een gemeenschap van opvoeders die, net als wij allemaal vroeger en nu, meer dan eens met velerlei moeilijkheden af te rekenen hadden of hebben. Ten tijde van Don Bosco wisten ze niet altijd direct een adequaat antwoord te vinden. Om verschillende redenen. Zij vormden geen volmaakte gemeenschap. Zij waren trouw, soms minder trouw en zelfs ontrouw tegenover het opvoedingssysteem, de methode van Don Bosco. Maar zij bleven zoeken, overleggen, proberen, mislukken en slagen en bleven zich ondanks alles bewust van de wezenlijke waarde van het preventieve systeem.
3. Ten slotte even wat meer technische vaststellingen en beschouwingen, waarbij ik vroeger in de klas zeker nooit vooraf zou gezegd hebben dat ze niet tot de examenstof zouden behoren.

Als we het Hulpboekje ter hand nemen of zouden nemen, merken we dat heel de passage over het vader, vriend en broer zijn enz. niet voorkomt in de mss. B en C. Wel in A, dat wil zeggen in de suggesties die Don Bosco, zo mogen we aannemen, aan don Lemoyne gaf om de brief aan de jongens te stofferen. Willen we een goed zicht krijgen op het gebruik van die suggesties, dan moeten we wat bladeren. Te beginnen met blz. 4 tot en met 19. Dan van 21/m tot en met 31. Daarbij zou het moeten opvallen dat in het gedeelte voor de volwassenen haast geen invloed, geen gebruik van gedachten of woorden uit A te vinden is. Wel beduidend meer uit het verhaal tijdens een avondwoordje in 1868.

Dat verandert van blz. 32 af, waar don Lemoyne het grootste deel van de werkelijk uit Rome verstuurd brief aan de jongens hechtte aan het lange gedeelte dat in hoofdzaak de salesianen in het Oratorio betrof. Op die manier realiseerde hij de zogenaamde lange versie. De brief aan de jongens steunt haast voortdurend op inspiratie en overnames uit A. Net zoals de pp. 20-21. Bovendien zien we geregeld gelijkenissen met het verhaal uit 1868. Is een soort format.

Daaruit, maar niet daaruit alleen natuurlijk, leid ik twee belangrijke stellingen af:

- a. Het schema en bepaalde gedachten en uitdrukkingen van het verhaal uit 1868 hebben don Lemoyne blijkbaar geïnspireerd en geleid bij het schrijven zowel van de brief aan de jongens als van de handschriften B en in het bijzonder C. Dat

hoeft ook niet te verwonderen, want het gaat om een verhaal in de vorm van een droomgebeuren uit de periode dat Don Bosco lichamelijk en geestelijk herstel zocht in Lanzo, waar don Lemoyne toen directeur was en dicht betrokken bij hetgeen Don Bosco hem toevertrouwde.

- b. De brief aan de jongens is niet ontstaan door het wegknippen uit C van de passages die alleen voor de oversten, leraren en assistenten in het Oratorio bestemd waren. Dat is nog altijd de overtuiging van velen. Ze steunt op een meer dan dubieuze latere reconstructie van de gang van zaken in de meimaand van 1884 door don Lemoyne. (BRAIDO, P., *La lettera di Don Bosco da Roma...*, 1984, p. 9.) Integendeel. De lange versie, die de zusters en de salesianen en vele leken hebben leren kennen door de publicatie in de Constituties of in het vijfde deel van de jaarboeken van Don Bosco Vorming & Animatie, is het product van een samenbrengen en gedeeltelijk in elkaar vlechten van het ms. C en de brief aan de jongens. Met daarbij enkele latere aanvullingen en wijzigingen. Aan die kwestie heb ik onder meer in het 2<sup>de</sup> volume een speciale "Appendix" gewijd. (Vol. 2, pp. 260-284) In elk geval kon de passage die ik behandeld heb (p. 20-21), niet weggelaten worden uit C, omdat ze daar nog niet in voorkwam. Anderzijds werd ze ook niet geknipt, want we hebben dat deel nu eenmaal in de brief aan de jongens.

### 3. Over een eerste sleutelwoord: het begrip "amore" (= liefde/genegenheid/ affectieve liefde). (p 13)

Nu wil ik weer in de huid van de *gids* kruipen en de volgende zaal binnengaan. Onderweg herkennen we al de wijs van het bekende, zacht gezongen koorgezang of melodie: Ubi caritas et amor.

Deze zaal is imponerend ruim, dieproud warm gekleurd. In het midden hangt een enorme luchter van waaruit drie lichtbundels drie glanzende hartvormige medaillons bestralen. Op het wat kleinere medaillon links lezen we "Caritas", op het grotere rechts "amore". In het midden, tussen die twee in, zien we een kruisje waarvan de vier armen even lang zijn. Onder de woorden zijn vertalingen aangebracht. Onder "Caritas": naastenliefde, christelijke liefde. Onder "amore": liefde, genegenheid.

Boven die drie medaillons een kostbare doek met het wapenschild van de congregatie...

"Caritas" en "amore" zijn overbekende woorden en het gezang klinkt vertrouwd in de oren. Toch moeten we hier een hele tijd verwijlen, want don Lemoyne had een lang en geanimeerd gesprek van Don Bosco met zijn vriend coadjuteur Giuseppe Buzzetti nodig om zijn mogelijke lezers achter de diepe, pedagogisch en pastoraal relevante betekenis te helpen komen van wat hij bedoelde. In het gepubliceerde Hulpboekje alvast van bladzijde 13 tot en met een gedeelte van blz. 20.

Vooraf had G. Buzzetti het speelplaatsgebeuren rond de jaren tachtig mogen projecteren. In contrast met de filmopname van Valfrè had hij een lusteloze bedoening afgerold die Don Bosco deed "zuchten" (p. 11/o) en hem de vraag ontlokte: "Maar hoe kunnen wij mijn dierbare jongens opnieuw bezielen/enthousiasmeren?" (pp. 12-13) Daarop antwoordde Buzzetti: "coll'amore", dat wil zeggen "door/met/dankzij de liefde". Althans in de oorspronkelijke versies. (B, C en D)

Dat antwoord kwetste Don Bosco en wekte heftig emotionele reacties. Hoe kon Buzzetti zoiets zeggen en meer dan suggereren dat de liefde ontbreekt. Gepikeerd hield Don Bosco 1) eerst (!) een krachtig pleidooi pro domo door op te sommen wat hij zoveel jaren lang, ja 40 jaar lang allemaal voor zijn jongens gedaan had. (p. 13-14/b)

2) Daarna verdedigde hij zijn medewerkers door op hun onbaatzuchtige inzet te wijzen. Zelfs dag en nacht (ms. B).

Ontegensprekelijk vatte hij het woord liefde op als caritas, als naastenliefde, christelijke liefde van het zuiverste gehalte. Het is de daadkrachtige liefde die voortdurend actief is en resultaat boekt of wil boeken. Een liefde, die zichtbaar effect heeft op materieel, lichamelijk, geestelijk en eventueel spiritueel gebied. Vandaar de uitbarsting van Don Bosco: "Als de jongens dat nu niet zien, dan hebben ze geen ogen in hun kop." (p. 14/o)

Als Don Bosco dacht dat zijn gesprekspartner het daarmee wel gehad had, dan vergiste hij zich schromelijk. Buzzetti ontkent de waarde van die actieve, effectieve liefde niet. "Ik zie het. Ik weet het." Hij laat enkel horen dat daarmee niet alles gezegd is, dat die liefde, m.a.w. dat de caritas niet volstaat om de jongeren opnieuw te enthousiasmeren, hun harten te veroveren. Daartoe is nog iets anders nodig. Iets dat zelfs beter is dan de caritas. "Het beste ontbreekt nog." Dat andere en dat beste is dat "de jongens niet alleen (op die wijze) moeten bemind worden, maar dat ze moeten beseffen, begrijpen dat ze bemind worden. (p. 14/m) Het Italiaans heeft het werkwoord "conoscere". Dat betekent allereerst begrijpen, weten, beseffen. Maar even verder drukt hij het op deze manier uit: het is nodig "Dat de opvoeders de jongens moeten beminnen door mee te doen met de dingen die zij graag hebben, waarvan zij houden, die hun plezier doen". (p. 15/b) Daarbij denk ik eerder aan laten ervaren, aanvoelen dat men graag ziet. De jongeren voelen aan en gaan met heel hun wezen beseffen dat de volwassenen hun voorkeuren waarderen, op hun niveau aanwezig zijn en – heel belangrijk – henzelf de moeite waard vinden en ook laten zien dat ze blij zijn dat elke jongere er is. Dat is "amore" en dat ervaren de jongeren als "amore", dat wil zeggen als genegenheid, affectieve liefde. Dat is de betere liefde, de beste liefde in de opvoeding.

Buzzetti probeert Don Bosco dat te doen inzien door hem te herinneren aan de manier waarop hij in vroegere tijden aanwezig was te midden van de jongens. (pp. 20-21) Dat hebben we hiervoor in de eerste ruimte al gehoord. Hier is de tekst van de brief aan de jongens openbarend. "Herinnert u zich die mooie jaren nog, toen u, meneer Bosco, zich voortdurend met ons kon onderhouden?" (p. 18/b) Zich onderhouden betekent niet alleen zich samen met de jongens ontspannen, maar ook met hen praten. Gewillig en geïnteresseerd naar hen luisteren in groep en persoonlijk. Hen aanspreken, met hen spreken in groep en persoonlijk. Met een glimlach een steuntje in de rug geven of een woordje van goedkeuring en lof laten horen, maar ook in alle ernst een richtinggevend of bijsturend woordje. Don Lemoyne expliciteerde dat later in D: Toen was de liefde, de

gratis wederzijdse genegenheid, een “paradijselijk feest” voor de jongens en “grote vreugde voor Don Bosco”. Zo slaagde hij erin zich veeleer te laten beminnen, dan te vrezin.

Het besluit van Buzzetti was: “Door het kleinste te verwaarlozen, verliezen de salesianen het grootste, het belangrijkste, het voornaamste, dat wil zeggen de moeiten die zij zich getroosten.” (p. 20) En bijgevolg de mogelijke vruchten van de caritas. Het komt onverwacht en klinkt vreemd. Het kan m.i. betekenen: die genegenheid schenken en die liefde ontvangen vraagt eigenlijk de minste, de kleinste moeite. Alleszins minder dan de dagelijkse studie en het ononderbroken werk, de zelfgave, de actieve, bezige naastenliefde. Die vereisen immers de zwaarste, de grootste inspanningen of moeiten. (p. 20/b) Als nu die affectieve liefde (het geringste en toch “het beste”) ontbreekt, haalt de onbaatzuchtige inzet dag aan dag niet uit. Dan blijft dat zagezegd voornaamste zonder echt resultaat. Buzzetti kan het echter ironisch bedoeld hebben. Dan zou zijn besluit betekenen: ‘Als de salesianen verwaarlozen wat in hun ogen het minst belangrijk is, om niet te zeggen onbelangrijk, dus “het kleinste” of kleinere, nl. de affectieve liefde, dan zullen “de moeiten die zij zich getroosten” en die zij als het voornaamste of het grotere beschouwen, geen pedagogische of pastorale vruchten oogsten.’

Die tweede interpretatie is niet vergezocht, want na de verdedigende tirades van Don Bosco zei Buzzetti boudweg: “Dat volstaat niet: het beste ontbreekt nog”. (p. 14/b) Wat hij als “het beste”, het grootste en voornaamste bestempelt en aankondigt, zou hij dat even later “het kleinste” noemen? Volgens hun handelwijze tijdens het opnieuw bekeken speelplaatsgebeuren is dat voor de salesianen wel “het kleinste”, het kleinere tegenover het grotere. (p. 15-17)

Alles wel beschouwd gaat het dus om de voorrang, om de graad van waardering. Het is geenszins zo dat het ene het andere zou uitsluiten. Dat zit helemaal niet in de redenering van Buzzetti. Hij ontkent de waarde en de noodzaak van de caritas niet. Hij relateert de betekenis, de rol ervan. Beide “caritas” en “amore”, effectieve en affectieve liefde zijn nodig, maar “amore” is het meest nodig. Dat wordt hier dan ook terecht door het grootste of grotere medaillon voorgesteld in de vorm van een hart. Beide gaan van het hart uit. Het hart dat zorg en verantwoordelijkheid draagt en het hart dat warme, geïnteresseerde aanwezigheid schenkt. Het vooraf vermelde kruisje op het middelste medaillon is geen kruisje, maar een plusteken. Het betekent “en”, in het Latijn “et”.

Zo is het begrijpelijk dat don Braidò, gefascineerd door dat gedeelte van de tekst, het geheel waardeerde en eerde met de benaming: “Het gedicht van de opvoedende liefde, of van de liefde/genegenheid in de opvoeding.” (Dat is mijn vertaling van zijn woorden: “Il poema dell’amore educativo”.) Toch was hij zich bewust dat die titel “misschien een beetje retorisch” kon klinken.

- Hier wil ik weer uit de rol als gids stappen, om een paar beschouwingen in te lassen.
  - Vooreerst dit: Met de drie medaillons voor ogen wil ik terloops de vraag stellen of de vertaling van “Ubi caritas et amor” met “waar vriendschap en liefde heersen”, zoals ik

onlangs hoorde zingen, werkelijk correct is. (Kirchenchor van Born in de kerk van Oud-Heverlee, september 2010.)

- Dan: Om te verduidelijken wat ik meen dat met het begrip “amore” bedoeld wordt, heb ik als vertaling de woorden “genegenheid” en “affectieve liefde” gekozen. Zo ben ik wel bespiegelingen rond het begrip “eros” naast en/of tegenover “caritas” uit de weg gegaan. Ik heb me bewust liever laten leiden door uiteenzettingen van de H. Frans van Sales in zijn “Verhandeling over de liefde tot God” (“*Traité de l’amour de Dieu*”). Zo door het XIVde hoofdstuk van het eerste boek waarin hij uitlegt waarom hij in de titel van zijn werk de voorkeur heeft gegeven aan het woord “amour” en niet aan “charité”. (François de Sales, *Traité de l’amour de Dieu*, Parijs, Monastère de la Visitation, 1995, p. 57) En verder door het 1<sup>ste</sup> hoofdstuk van het 6<sup>de</sup> boek, waarin hij het verschil tussen affectieve en effectieve liefde toelicht. (Ibidem, pp. 234-238)

Het onderscheid tussen affectieve en effectieve liefde kende Don Bosco en hij gebruikte het. Als jeugdige priester al. Daarvan getuigt een van zijn publicaties: “*Il cristiano guidato alla virtù ed alla civiltà ...*” (1948). In dat boek over leven, werk en spiritualiteit van de H. Vincent de Paul wijdde hij het 4<sup>de</sup> hoofdstuk aan de tweevoudige liefde van de heilige voor God. De affectieve en de effectieve. Wel, en dat zal ons in 1848 niet verrassen, met een heel stevig accent op de actieve, effectieve liefde voor de naaste. (Vol. 1, p. 320/4) In 1876 zorgde hij voor een heruitgave. Wie op zoek wil gaan naar de spiritualiteit van Don Bosco, mag dat boek dan ook niet gesloten laten liggen. Ook al treedt daarbij de affiniteit tussen Don Bosco en Vincentius a Paulo heel krachtig op de voorgrond.

- Vervolgens: Het accent op de caritas is zelfs zo sterk dat het in het gesprek met Buzzetti aanvankelijk alles overstemt. Die vaststelling heeft mij ertoe gebracht in de studie te schrijven dat Bosco vastzit in zijn opvatting over wat liefde is. (Vol. 1, p. 153) Althans in die fase van de socratisch uitgewerkte uiteenzetting. Wie nochtans zou besluiten of aannemen dat don Lemoyne hem bij de hand moest nemen, om hem uiteindelijk en voor het eerst op het juiste spoor te zetten of tot het juiste inzicht te helpen komen, heeft het mis.

Dat besluit, die veronderstelling zou Don Bosco onrecht aandoen. Dan zou hij in tegenspraak zijn met zijn grondstelling: “De opvoeder moet ernaar streven zich te doen beminnen als hij wil dat men hem vreest”, dat wil zeggen als hij respect en gezag wil verwerven. Of: “Hij moet eerder bezorgd zijn om bemind te worden dan om gevreesd te worden, dan om gezag te krijgen.”

Dat besluit zou ook voorbijgaan aan een relevante toespraak ter gelegenheid van de viering van zijn naamfeest in 1877. (Die toespraak heb ik behandeld in Vol. 1, p. 217/1.)

Zoals in de kerkzang “Ubi caritas et amor” plaatste hij de twee naast elkaar. Soms vraag ik me nochtans af of effectieve en affectieve liefde niet twee aspecten zijn van de ene en echte christelijke liefde.

- Verder wil ik naar aanleiding van het aspect “vaderlijk zijn” en “systeem” nog eens aandacht vragen voor pp. 26-27 van de tekst.

p. 26 Het ms. B reikt “het vaderlijke systeem” als in te werken en te verduidelijken begrip aan. Ms. C bevat een eerste redactie poging: “het systeem van het liefdevolle voorkomen van wanordelijkheden.” Vaderlijk wordt dus geïnterpreteerd als het zacht en vriendelijk voorkomen, verhinderen dat iets verkeerd of schadelijks gebeurt. In het ms. D wordt het: waakzaam en liefdevol...” Wil letten op de graduele ontwikkeling van de gedachte. De twee tezamen, meen ik. (Vgl. 1877: Het geschrift over “*Het preventieve systeem...*” Daar haalde don Lemoyne de mosterd.)

p. 27 toont dat het in beide redacties gaat om het herstel van het “oude systeem”, het “vroegere systeem”. Dat bestaat er volgens don Lemoyne in “alles voor allen te zijn”, wat vandaag al ter sprake is gekomen. (p. 5/4) In beide redacties treedt juist het aspect vader zijn op de voorgrond. Daarbij is in het ms. C weer de caritas normerend. Vooral wat het verdragen van gebreken betreft. Ook, zo meen ik, voor het bouwen van bruggen tussen mensen (tussen volwassenen en volwassenen, tussen jongeren en volwassenen). Daarnaast biedt het ms. D een geslaagde ontvouwing: de vaderlijke overste heeft een luisterend oor, ook een waakzaam oog en vooral een hart. Niettemin een hart dat in christelijke zin bezorgd is en zich ten volle inzet voor “het geestelijke en tijdelijke welzijn van degenen die de goddelijke Voorzienigheid...” Hier denk ik weer aan een uitleg die Katrien Cornette ontwikkelde bij de attitude “luisteren”. Het Chinese schriftbeeld voor het woord luisteren bestaat uit 4 elementen: oor, oog, hart en vorst. Dat laatste in de zin van “mens bij uitstek”. Die mens maakt gebruik van oor, oog en hart.

‘Waarom zo enthousiast doen over die herschrijving: oor, oog en hart?’, zou iemand kunnen inbrengen: het is toch maar een herhaling van Don Bosco’s formulering in de kleine verhandeling: *Het preventieve systeem in de opvoeding van de jeugd*. Het is inderdaad een herhaling van zijn woorden, hoewel geen letterlijke herhaling. Want daar lezen we: “Op een zodanige manier toezicht houden dat de leerlingen zich steeds onder het waakzame oog van de directeur of van de assistenten bevinden, die als liefdevolle vaders spreken, tot leidsman dienen voor elk probleem, raad geven en minzaam op fouten wijzen.” Met die inbreng kan ik instemmen. Vooral omdat hij bevestigt dat don Lemoyne in het spoor van Don Bosco blijft, ook als hij op een persoonlijke manier herformuleert.

- Sta me toe nog de aandacht te vestigen op het gegeven dat don Lemoyne het meervoud van het ms. C “vaders” in D en in het werkje van Don Bosco uit 1877 vervangen heeft door het enkelvoud “de Overste”. Sommigen zullen direct denken of zeggen dat het een mooie stijlfiguur is: pars pro toto, deel voor het geheel. Hij zegt het over één persoon, maar bedoelt alle opvoeders en leerkrachten. Daar kan ik inkomen. Toch ontwikkel ik in de studie ook een andere interpretatiemogelijkheid,



want ik ben overtuigd dat die niet zomaar een acrobatisch fantasietje is. (Vol. 1, pp. 246-248)

#### 4. De wijziging van een jaartal in de tekst. (p. 5)

Als gids begeleid ik jullie nu naar een kleinere, in schemerlicht gehouden kamer. Op de brede muur voor ons staan enkele jaartallen onder elkaar in vrij grote cijfers.

1815-1825      1825-1835      1835-1845      1845-1855

Op een lezaar daarvoor ligt een boek met de titel *Herinneringen aan het Oratorio van de H. Frans van Sales* in gouden letters.

Op de muur rechts: 1872    1875    1877    1880    1884    1888.

Op de linkermuur lezen we 1860, een getal dat rood doorstreept is. Daarnaast 1870. Dat doorstreepte en gecorrigeerde jaartal intrigeert natuurlijk. De doorstreping houdt misschien verband met een van de twee oud-leerlingen die commentaar leveren op de beschrijvingen van de recreatietijd in het Oratorio. Hij heet Valfrè. (p. 5/m) Don Braidò heeft de identiteit van die man niet kunnen achterhalen. Twee van de mogelijke kandidaten oud-leerlingen waren inderdaad voor 1860 in het Oratorio. De derde begon als scholier in 1866. (Vol. 1, pp. 116-117.) Zou de aanwezigheid van die derde kandidaat de reden van de wijziging van het jaartal kunnen zijn?

Het lijkt vrij twijfelachtig. De precieze periode van de aanwezigheid van die Bartolomeo Valfrè in het Oratorio zullen Don Bosco en don Lemoyne tijdens hun verblijf in Rome wel niet hebben kunnen verifiëren. Zou het niet eerder zo zijn dat de gouden jaren van het Oratorio met de paradijselijke sfeer volgens het aanvoelen van de ouder geworden Don Bosco maar duurden tot ongeveer 1860? Die veronderstelling sluit trouwens dicht aan bij de *Herinneringen* waarin de laatste decade maar loopt tot 1855. Voor don Lemoyne duurden die mooie jaren waarschijnlijk langer. Als jonge diocesane priester sloot hij zich in 1864 bij Don Bosco aan. Een jaar later werd hij op zijn vijfentwintigste al tot directeur benoemd van het college te Lanzo. Tijdens een herstelperiode verbleef de toen 53-jarige Don Bosco daar in 1868. Hij kon er zich niet bezighouden met de jongens. Hij gebruikte echter wel wat tijd om verhalen voor te bereiden in de vorm van dromen. Droomverhalen die zowel Lanzo als het Oratorio in Turijn aangingen. Onder meer het droomverhaal over de druivelaar.

Een paar jaren later - begin jaren zeventig - maakte Don Bosco de ziekteperiode van Varazze door. Van toen af golden in toenemende mate de verontschuldigen die hij tegenover Buzzetti aanvoert: "Nu zie je echter hoe de onophoudelijke audiënties en ..." (p. 19) Daarom is "voor 1870" een aanvaardbaar jaartal en een begrijpelijke correctie of aanpassing van don Lemoyne. Toch blijft het heel verantwoord in deze kleine zaal een centrale plaats in te ruimen voor het vergulde exemplaar van de *Herinneringen*. Ja, "Toen was alles vreugde voor hem." En ook voor de jongeren was het een tijd "die zij zich met liefde herinneren, omdat de liefde (de wederzijdse genegenheid) de norm was." (p. 18)

## 5. Een voor Don Bosco essentiële vereiste: De opvoeders moeten personen van onbesproken zeden zijn. (pp. 24-25)

Nu gaan we een verdieping hoger en komen in een stervormige ruimte met zeven scherpe hoeken in zeven verschillende hellichte kleuren. In iedere hoek is, verdeeld over de rechter- en linkervleugel een motto aangebracht. Dat omschrijft telkens een effect, een mogelijk of voorspelbaar resultaat van de herstelde psychologische en geestelijke weerbaarheid en deugdzaamheid van de salesianen in Valdocco. (Vol. 1, pp. 231-238) Een zevendelige opsomming, telkens ingeleid met: "Niemand die..." Ter kennismaking kies ik er maar een uit. Rekening houdend met de kerkelijke en maatschappelijke situatie van de laatste maanden, nodig ik uit om naar de vijfde hoek te kijken. Gespreid over de twee zijanten van de driehoek staat geschreven: rechts "Niemand meer die zijn hart laat veroveren door een schepsel" – en links - "om dat schepsel het hof te maken, al de andere jongens verwaarloost." (pp. 24-25)

Op die manier wordt in de tekst weer eens duidelijk gesteld dat de opvoeders in de geest van Don Bosco van onbesproken zeden moeten zijn.

Het lijkt mij een niet mis te verstane allusie op wat men in die tijd als "bijzondere vriendschap" (BV) betitelde. (ms. B) In het bijzonder van volwassenen ten opzichte van de jongeren die hun toevertrouwd werden om hen op te voeden en op te leiden. (Ms. D: "al de andere jongens verwaarlozen.")

De bewoordingen vertonen overeenkomst met waarschuwingen en raadgevingen van Don Bosco. Onder meer in een nieuwjaarsbrief van januari 1884: "Wij hebben ons aan God toegewijd, niet om te bevelen, maar om te gehoorzamen. Niet om ons aan schepselen te hechten, maar om de christelijke liefde jegens de naaste te beoefenen, enkel bewogen, gestuwd door de liefde tot God." (Vol. 1, p. 237)

Volgens don Lemoyne scheppen de spontane, gemoedelijke, vertrouwelijke, familiale, maar tegelijk correcte relaties tussen oversten en jongens een algemene levenssfeer die aberraties op seksueel gebied voorkomt. Die sfeer werkt preventief omdat ze de behoefte aan genegenheid op een gezonde manier bevredigt. Don Bosco laat echter horen dat voor hem de beoefening van de caritas nodig is, en nog fundamenteeler is noodzakelijk de beweging die gestuwd en gevoed wordt door de liefde tot God.

- Ook hier graag een terzijde van mijn kant

Of juist dat aspect van de zeven positieve gevolgen in het geschrift van don Lemoyne voor hem het belangrijkste was, zou ik niet zomaar bevestigen. Toch begrijp ik de keuze van de gids. Het laatste halfjaar was immers een periode waarin we de indruk konden krijgen dat roddeljournalisten talrijker waren dan verslaggevers die trachtten naast objectieve en zakelijke informatie eveneens gefundeerde duiding te schrijven bij het nieuws over pedofilie of moreel verwerpelijke praktijken. Zogenaamde kwaliteitskranten werden halve rioolbladen. Men had het over pedofilie in of binnen de kerk, waar het toch meestal duidelijk was dat daders hoofdzakelijk buiten het kerkgebouw actief waren. Soms wel in en persoonlijke kamer, maar niet eens in een

direct pastorale context. Wel werden we geconfronteerd met weerzinwekkende feiten van personen die zich op een of andere wijze aan God toegewijd hadden met de bedoeling - alleszins voor de binnen- en buitenwereld - hun ziel te redden en het totale welzijn van jongeren te bevorderen, maar op verschrikkelijk verwerpelijke wijze jongeren misbruikten.

Wat Don Bosco in zijn nieuwjaarsbrief schreef, waren aspecten waarop hij in de geest van preventie hamerde om immoreel gedrag, zoals hij dat zag en mondeling en schriftelijk omschreef, te voorkomen. Zo zei hij op het Algemeen Kapittel van 1883 dat dit de opdracht van de directeuren was: "Herinneren jullie de medebroeders eraan dat het tekortkomen op het gebied van de zedelijkheid het huis en de Congregatie niet enkel voor het gelaat van God, maar ook in de ogen van de wereld in opspraak brengt. Voor het aanschijn van God verliezen zij hun ziel, in de ogen van de wereld hun eer." In die richtlijn plaatste hij de opspraak voor het gelaat van God en zo ook het verlies van het zielenheil voorop. Toch is er het besef van gelijktijdigheid wat eerverlies betreft dat zij zullen lijden in de ogen van de mensen en ook de schade aan zijn werk en Congregatie. Door de leraren, werkmeesters en assistenten die schrikbeelden voor ogen te houden, hoopte, ja, verwachtte hij, zo moeten wij aannemen, dat zij de vereiste voorzichtigheid aan de dag zouden leggen en hun zelfcontrole bewaren. Vraag is natuurlijk of hij met die preventieve aanmaningen het beoogde doel kon verzekeren.

Zowat 6 jaar tevoren had hij het accent nog sterker op de noodzaak van integriteit op moreel vlak gelegd. Toen nog duidelijker met het doel beschadiging van het imago van de instelling te voorkomen. In het *Reglement voor de huizen* (1877) staat het op deze manier uitgedrukt: "De leraren, de werkmeesters en de assistenten moeten op moreel gebied onbesproken mensen zijn. (...) Zij moeten erom denken dat de ontsporing van een enkeling een opvoedingsinstituut in opspraak kan brengen." (Vol. 1, p. 236)

Dat zijn, me dunkt, allemaal verantwoorde manieren om opvoeders te responsabiliseren. Ze gelden misschien vandaag de dag nog. Maar volstonden ze? Volstaan ze? Don Bosco heeft moeten ervaren dat het niet het geval was. Tijdens een toespraak op het 3<sup>de</sup> Algemeen Kapittel moest hij bekennen: "Tot nu toe konden wij het hoofd opgeheven houden met betrekking tot de moraliteit. Nu hebben enkele onvoorzichtige leden ons enigszins gecompromitteerd." Het pleit wel voor hem, meen ik, dat hij die onverkwikkelijke materie op een Algemeen Kapittel ter sprake bracht.

Tijdens de voorbereidende opzoekingen voor de studie heb ik niet kunnen achterhalen hoe hij omging met die voor hem in vele opzichten uiterst pijnlijke situatie. Wat er bijvoorbeeld met de "onvoorzichtigen" gebeurde. Gold voor hen wat voor bepaalde jongens gold: "onverbiddelijk zijn" en "wegsturen"? (p. 28) Een beslissende vraag daarbij is of hij hen zomaar kon wegsturen. Moest daartoe niet een seculariseringsproces in Rome opgestart worden? Werden betrokkenen verplaats? Met een administratieve taak belast?...

Wat helemaal buiten het gezichtsveld gebleven lijkt, is de opvang van eventuele slachtoffers en de omgang met hun allicht traumatische ervaringen. Een vraag is of

men toen een vermoeden had van de psychologische en ook religieuze en misschien morele ravage bij jeugdige slachtoffers? (In 1877 was Sigmund Freud 21 jaar oud en in 1883 zevenentwintig. Het komt me voor dat men in Don Bosco's tijd en ook vele jaren later in kerk en maatschappij geen besef had van de mogelijke diepte en omvang van zulke ervaringen. De tekst van don Lemoyne met de uitdrukkingen "het hart laten veroveren door een (één) schepsel" en "de anderen verwaarlozen" wekt de indruk dat hij eerder aan sentimentele relaties en ergernisgevende, maar soms tegelijk lachwekkende voorkeursbehandeling dacht. Anders gebruikte hij wel een heel verhullende taal. Wat in die Victoriaanse, puriteinse tijd en ook later nog heel goed mogelijk was.

## **6. Het tweede sleutelwoord 'familiariteit': de eigen en bevoorrechte aard van de omgang van de opvoeders met de jongens en van de jongens met de opvoeders. (pp. 7, 21-22,27, 29)**

Nu gaan we een verdieping hoger een heel ruime, feestelijke zaal binnen. Kostbare luchters aan het plafond, grote spiegels aan de wanden die de verlichting en panelen met afbeeldingen in uitdijend perspectief weerspiegelen. De tentoongestelde afbeeldingen zijn foto's van spelende, pratende en lachende jongeren en opvoeders door elkaar. Op een band rond de imponerende lichter in het midden lezen we het woord Familiariteit. (p. 7) Zo roept dat alles het eerste tafereel van het speelplaatsgebeuren in de uiteenzetting van don Lemoyne op. Dat was een "tafereel vol leven, een en al beweging, een en al vrolijkheid." (p. 5) En waaraan is die geweldige sfeer op de speelplaats te danken? De eerste oud-leerling, Valfrè typeerde de stuwende kracht met het woord familiariteit. "Kijk: familiariteit schept liefde (genegenheid), en liefde wekt vertrouwen." (p. 7) Onder familiariteit verstaat hij heel duidelijk de ongedwongen, gemoedelijke, vertrouwelijke, opgewekte omgang van jongeren en volwassenen, opvoeders en jongeren onder elkaar. Juist die familiere (familiaire) omgang schept affectieve liefde (amore) en wekt vertrouwen. Terloops gezegd, we kunnen meer en meer aanvoelen hoe verwant familiariteit is met 'amorevolezza' en 'dolcezza', twee woorden die Don Bosco graag gebruikte, om zijn manier van onder de jongens aanwezig te zijn, te karakteriseren.

Op zijn beurt mag de tweede oud-leerling Buzzetti in zijn commentaar de waarde, de noodzaak van de zo opgevatte familiariteit bevestigen en ontvouwen. Naar zijn oordeel kunnen de medebroeders in Valdocco de barrière die tussen hen en de jongeren ontstaan is, slopen door weer gemoedelijk, vertrouwelijk, informeel, spontaan en vriendelijk met hen om te gaan. "Vooral tijdens de recreatie." (p. 21) Kort gezegd: door familiariteit. Die familiariteit bestaat echter niet in louter uiterlijk of vormelijk gedrag. Verre van. Om wederliefde te "scheppen", om affectieve liefde te laten ontkiemen, moet de opvoeder zijn oprecht doorvoelde liefde tonen. (p. 21/o) De positieve gevoelens moeten zichtbaar, waarneembaar zijn, ervaarbaar. En dat gebeurt nu juist door familiariteit, door de manier van omgaan met elkaar. Letterlijk: "zonder familiariteit toont men zijn liefde niet," wordt de liefde dus niet "zichtbaar". (p. 21) Maar dan kunnen wederliefde en vertrouwen niet ontkiemen, opschieten en openbloeien. Buzzetti sluit perfect aan bij Valfrè.

Beide oud-leerlingen plaatsen in reliëf dat bij Don Bosco familiariteit de eigen en bevoorrechte aard is van de omgang van de opvoeders met de jongeren en van de jongeren met de opvoeders.

- Hoezeer ik ook instem met wat de gids vertelde, toch moet ik tussenbeide komen.
  - Ten eerste omdat hij iets niet te berde heeft gebracht wat nochtans heel belangrijk is. Het gebeurt wel meer dat een gids niets zegt over achterliggende of onderliggende verbanden die met geloof en christendom, laat staan met katholicisme te maken hebben.

Laten wij goed toekijken: na "laten zien dat hij bemint" en laten we ook zeggen dat zij bemint gaat de tekst voort als volgt: "Jezus Christus werd klein met de kleinen." Hij is het "model", Hij is de leermeester van de familiariteit". (pp. 21-22) Met andere woorden: de bron van de familiariteit welt niet zomaar en alvast niet allereerst, op uit psychologische bevindingen, maar uit het handelen van Jezus de Christus. (Vol. 1, pp. 221-226) En hoe ging Jezus met de kinderen om? Eerst wees hij zijn leerlingen terecht, die de spelende en lawaaijige kinderen van hem wilden weghouden. Hij maakte zich klein, dat betekent: hij daalde af tot op hun niveau. Hij vereenzelvigde zich met de kinderen. Zo graag zag hij hen. En dat wilde hij ook tonen, door ze tot bij hem te laten komen, door zich met hen "te onderhouden", zich te interesseren voor wat zij graag hadden. Ook door hen te zegenen. (Mt. 18, 1-5) Het is formidabel dat die passage in het evangelie voorkomt. Jezus Christus is het model, de leermeester. Niet, om het met een boutade te zeggen, Rousseau (J.J., 1702-1778) met zijn "Emile" of Pestalozzi (Zwi, 1746-1827) of Friedrich Fröbel (Dui, 1782-1852).

Over de leeftijd van de kinderen bericht het evangelieverhaal helemaal niets. Ik weet ook niets over de situatie van kinderen en pubers in de toenmalige maatschappij. Het zullen tijdens de ontmoeting die dag wel niet alleen baby's geweest zijn. Betekenisvol is in elk geval dat het evangelie vervolgt met de bekende uitspraken over "aanleiding geven tot zonde" en "met een molensteen aan de hals verdrinken." (Mt. 18,6; Lc. 17,1-3; Mc. 9, 42)

N.B. De christelijke of Bijbelse basis voor het pedagogische handelen schuilt hier soms in onopvallende wendingen. Bijvoorbeeld waar don Lemoyne schrijft dat de "overste alles voor allen moet zijn" (p. 27/m) Een verwijzing naar de apostel Paulus en Frans van Sales. En wie is meer alles voor allen geworden dan Jezus zelf?

Wat dat model, wat de omgang van de leermeester die zich klein maakte, voor de dagelijkse handel en wandel van de salesianen betekent, illustreert don Lemoyne direct met de handelwijze van twee salesianen: "De leraar en de predikant. Via hun gedragingen toont don Lemoyne waarin familiariteit concreet bestaat. Ik lees: "De leraar die men alleen op zijn leerstoel ziet..." en "Als men iemand alleen van op de preekstoel ziet preken..." (p. 22)

Tweemaal horen we weer de uitdrukking "tijdens de recreatie". Dat past bij de stelling van Buzzetti (p. 21) en bij het belang dat Don Bosco aan de ontspanningstijd hechtte. Toch mogen we de bedenking maken dat Buzzetti zei: "Vooral tijdens de recreatie."

Dat suggereert, meer nog, laat duidelijk horen dat er ook andere pedagogische en pastorale momenten zijn waarop opvoeders zich klein met de kleinen kunnen en moeten maken, dat ze spontaan, hartelijk, vertrouwelijk en gemoedelijk te midden van kinderen en jongeren kunnen en moeten aanwezig zijn. (Maar welke dan? Want eigenlijk nog steeds zoals in de vergadering in 1882: in of buiten functie!)

- Vervolgens: De besproken passage is niet de enige waarin Buzzetti het begrip familiariteit mag thematiseren. Hij mag het nog een keer doen.

p. 27 “En dat gebeurt noodzakelijkerwijze als de familiariteit ontbreekt,” met andere woorden als de salesianen niet meer op de wijze van Don Bosco vertrouwelijk, gemoedelijk, ongedwongen, vriendelijk, hartelijk met de jongeren omgaan. Wanneer zij daarentegen “de liefde, de uitingen (bewijzen, tekens) van liefde vervangen door de kilte van een reglement”. Wanneer zij “het systeem dat waakzaam en vaderlijk wanordelijkheden voorkomt, vervangen door regels uit te schrijven en in stand te houden met straffen.” Dat wil zeggen: als hun manier van omgaan niet meer getuigt van familiariteit, als zij op een afstand blijven, geen spontaan en gemoedelijk contact meer hebben met de jongens, als zij niet meer tonen dat de jeugdige neigingen en verlangens hen interesseren, als zij niet meer laten zien dat zij blij en gelukkig zijn dat de jongens er zijn. Wat er dan gebeurt? Dan ontstaan bij de jongeren “haat, misnoegen en erge wanordelijkheden.” (p. 26)

Als we de tekst voor de opvoeders in Valdocco al het gedicht van de liefde mogen noemen, dan nog meer en eerder het gedicht van de familiariteit, van de jongerengerichte, spontane, gemoedelijke, innemende omgang.

- Er is nog een moment waarop het begrip familiariteit aan bod komt. Dat is op het einde van de uiteenzetting of vrij uitvoerige verhandeling van don Lemoyne. Daar legt hij Don Bosco deze vraag in de mond: “En welk is het voornaamste middel om die familiariteit (...) te laten zegevieren?” (p. 29) In zijn vraag zijn opgenomen de drie elementen die Valfrè in het begin opsomde (p. 7) en die Buzzetti herhaalde. (p. 21) Telkens en ook nu weer familiariteit voorop.

Het antwoord van Buzzetti kan verrassen, zowel door zijn bondigheid als door zijn inhoud. Naar de inhoud lijkt het hierop neer te komen: De oversten, leraren en assistenten moeten zich het *Reglement voor de huizen* (1877) eigen maken. En dat mag “het voornaamste middel” genoemd worden, omdat zovele aspecten die don Lemoyne behandeld heeft, erin vervat zijn. Het Reglement is “het vroegere systeem”, uitgangspunt en samenvatting, ja compendium op papier. Als zij het Reglement goed weten te verinnerlijken en “nauwgezet” weten in praktijk te brengen, zullen zij de familiariteit, de liefde en het vertrouwen weer zien opbloeien en zullen zij de bestaande barrière doorbreken, ja volledig opruimen. (Vol. 1, pp. 254-258)

De uiteenzetting over familiariteit gebeurt duidelijk heel geleidelijk, stapsgewijze. Uitvoerig ook. Dat getuigt van de essentiële betekenis ervan. Zij is een kernelement. Zonder familiariteit geen affectieve liefde en zonder affectieve liefde blijft zelfs de naastenliefde, de onbaatzuchtige inzet vruchteloos.

Hoe essentieel ook, dat neemt niet weg dat wij de vraag mogen, zelfs moeten stellen: kunnen wij in deze tijd dat kernelement van de opvoedingswijze van Don Bosco met dat begrip, met dat woord blijven benoemen? Kunnen en mogen we het zonder meer vervangen door synoniemen als amorevolezza, vriendelijkheid, minzaamheid? Misschien zelfs hartelijkheid?...

Er zijn pogingen in die zin. Verleden zondag zag ik via Braambos een kennismaking met een salesiaans project in Madagascar. Een van de sprekers karakteriseerde de drie pijlers van het preventieve systeem met de woorden: "raison, religion et affection". (Affection in de plaats van amorevolezza.) En even later als tweede pijler "transcendentie".

Nu zal de gids naar de ondergelegen zaal gaan die het antwoord van Buzzetti op de bijkomende vraag van Don Bosco lijkt te illustreren. Don Bosco vroeg immers nog: "En anders niets?" En zijn begeleider zei: "De beste schotel bij een middagmaal is een opgeruimd gezicht." (p. 29/m)

## **7. De betekenis van de staande uitdrukking: "De beste schotel bij een maaltijd is een opgewekt gezicht" (p. 29)**

Wij komen nu in een vrij ruime zaal. We zien onmiddellijk dat het een refect is die klaargezet werd voor een feestmaal. Er hangen veelkleurige slingers, er staan palmpflanzen in de hoeken en op de tafels voor telkens acht personen ligt een papieren wit tafelkleed. Op iedere tafel staat een smal glas met een mooie, rode roos in. Vooraan een podium met standers en muziekinstrumenten.

In zijn brief aan de jongens vroeg Don Bosco dat "don Lazzero, de directeur, en don Marchisio, de prefect van het Oratorio, zouden zorgen ons ook in de eetzaal blij te laten zijn." (p. 41) Daartoe moesten ze zeker aan versiering en muzikale omlijsting denken. Maar natuurlijk ook aan wat extra's op het bord. Dat brengt immers over het algemeen de opgewekte stemming erin. Dat had Don Bosco al tijdens de eerste jaren van het Oratorio ervaren. Daar had hij don Rua al attent op gemaakt nadat hij hem in 1863 tot directeur in Mirabello benoemd had. Om de totale vreugde, de blijdschap naar geest en lichaam was het hem te doen. Het is voldoende geweten dat opgewektheid, vrolijkheid, blijdschap een factor is, een waarde die Don Bosco heel na aan het hart lag in de opvoeding. Niet voor niets was hij "in de ban" van het schouwspel op de speelplaats van voor 1870. Want daar "werd gezongen en gelachen aan alle kanten" en "de jongens riepen vrolijk door elkaar". (p. 7) Daarom is het zo vanzelfsprekend dat hij op een bepaald ogenblik aan Buzzetti vroeg; "Hoe kunnen de jongens de vroegere levendigheid, vrolijkheid, uitbundigheid terugkrijgen?" Even vanzelfsprekend is het dat hij op het einde van de brief aan de jongens verlangde dat "de gelukkige dagen van de ware blijdschap zouden terugkeren." (p. 39). De uitdrukking kan dan ook moeilijk iets anders betekenen dan dat de blijde sfeer eigenlijk de beste, de lekkerste schotel is tijdens een feestmaal. M.a.w de uitdrukking is een beeldrijke allusie op de noodzaak van dat essentiële kenmerk van de opvoedings sfeer bij Don Bosco, namelijk de blijdschap, de vreugde. Laten we weer naar boven gaan en de gang rechts inslaan.

- Voor we dat doen, moet ik even onderbreken.
  - Eens te meer voel ik me geneigd te bevestigen wat de gids gezegd heeft. Ik wil er zelfs aan toevoegen dat een zin in de brief die Don Bosco op 23 april, hoe moeizaam ook, persoonlijk aan de directeur in het oratorio schreef, veelbetekenend is. Een van zijn verlangens was toen immers al dat don Lazzero zou zorgen dat het aanstaande feest van Maria Hulp der Christenen “ook in de eetzaal een mooi feest zou zijn om de zwaarmoedigheid (“malinconia”) te verjagen en blij te zijn in de Heer.” (Vol. 1, p. 265) De Nederlandse vertaling “de beste schotel bij een diner is een opgeruimd gezicht” komt daarom dan ook heel aannemelijk over. Vast en zeker met het oog op de jongeren. Die vertaling is aannemelijker wellicht dan die welke in 1959 hier in Oud-Heverlee uit de bus kwam: “De beste schotel bij een maaltijd is die welke het krachtigste voedsel bevat.” Hoewel die op zich niet zo kwaad was. Niet zozeer omdat ze kort na wereldoorlog II tot stand kwam dan wel omdat blijdschap of vreugde zo een vitaminerijke kracht in de opvoeding is. Alleen heet een substantiële schotel of gang in het Italiaans “piatto forte”, niet “buona cera”.
  - Hoe aanvaardbaar de verklaring van de gids ook overkomt, in de context van de volledige circulaire is het helemaal niet zeker dat wat de gids zei de goed of juist gekozen samenhang en uitleg is. Het lijkt een vreemde bedoening op het einde zo’n sprong te maken naar een kenmerk dat voordien niet echt expliciet aan de orde kwam. Don Valentini, een vernieuwer op het gebied van de studie van Don Bosco vond dat in elk geval niet vanzelfsprekend. In 1953 waarschuwde hij de Italianen: “Om te voorkomen dat men die zin verkeerd zou verstaan, is het nodig zich er rekenschap van te geven dat die woorden tot de opvoeders gericht worden.” Daar liet hij het bij. In elk geval klopt het dat het gezegde alleen voorkomt in het lange gedeelte dat als een soort circulaire voor de salesianen bestemd was. En nog wel als sluitstuk van het lange gesprek van Don Bosco met G. Buzzetti. (p. 29/m)

Een jaar later sloot de Fransman Fr. Desramaut zich bewust of onbewust bij hem aan. Op zijn beurt verduidelijkte hij de uitdrukking. Op zijn manier. “Don Bosco deed een beroep op de tact van de opvoeder.” In een voetnoot: “La façon de donner vaut mieux que ce qu’on donne.” Toch kan ik niet goed in de keuze van het woord tact komen. Dan verkies ik de Engelse vertaling in de Constituties van 1984: “Bij een diner bestaat de beste schotel in een hartelijk welkom.” Die vertaling ligt trouwens in de lijn van de uitleg in een Italiaans verklarend woordenboek: “fare buona cera: accogliere, ricevere cordialmente”, d.w.z. onthalen, hartelijk ontvangen of welkom heten. Ze ligt ook dicht bij het zo overheersend behandelde begrip in de tekst zelf: “familiariteit.” Het zou eerder normaal zijn dat het gezegde bij die lange uiteenzetting zou aansluiten.

Een hartelijk welkom of onthaal kan nochtans beperkt opgevat worden. Het zou dan enkel de gemoedelijke, vriendelijke, hartelijke, familiale ontvangst bij het begin van de samenkomst en de maaltijd karakteriseren. Daarmee, dunkt me, doet men de eigenlijke bedoeling van het geheel over familiariteit geen recht. Een echt welkom is immers werkelijk de hele duur van de maaltijd en het samenzijn voelbaar, zichtbaar, waarneembaar. En het zijn natuurlijk weer alle opvoeders die de hele duur van de opvoeding door



van hun kant voor dat hartelijke, vriendelijke, voorkomende, familiale onthaal moeten zorgen. (p. 262/2)

De staande uitdrukking “de beste schotel...” dient werkelijk tot bekroning van het lange gedeelte over familiariteit om nog eens te beklemtonen wat zo enorm belangrijk is. En dat is de ongedwongen, geïnteresseerde, gemoedelijke, vriendelijke, hartelijke omgang van opvoeders met de jongeren. En ook van de jongeren met de opvoeders. Dat is de familiariteit, de amorevolezza, de dolcezza. Over het eventuele aandeel van don Lemoyne in de keuze van het begrip familiariteit wijd ik uit in de studie zelf.

De lange passage met de toelichtingen bij het begrip familiariteit is bijgevolg niet minder belangrijk dan die met de verduidelijkingen van het woord “amore” uit de uitspraak “coll’amore”. Alles wel beschouwd moeten we besluiten dat caritas, amore en familiariteit een eenheid vormen. Van kernelementen gesproken, dat zijn er. Het is goed en nodig dat te weten met het oog op een betrouwbare en verantwoorde actualisering, meen ik.

## **8. De tekst voor de salesianen in het licht van verslagen en gebeurtenissen na de terugkeer van Don Bosco uit Rome.**

Hiervoor ben ik nader ingegaan op de uitdrukking: “De beste schotel bij een maaltijd is het opgewekt gezicht” van alle aanwezigen. Ze beeldt de opgewektheid, de vreugde uit die te danken is aan het vriendelijke, minzame onthaal en de vlotte, spontane, gemoedelijke omgang van jongeren en volwassenen. In het bijzonder van de opvoeders met de jongeren. Een gunstige opvoedings sfeer dus die te danken is aan gezonde familiariteit in de omgang met elkaar.

Met dat wat enigmatische beeld sloot don Lemoyne de ontmoeting en de leerrijke gesprekken van Don Bosco met de twee oud-leerlingen af. Hoewel het wellicht overbodig is, wil ik beklemtonen dat de thema’s die ik hier vandaag behandeld heb, belangrijke aspecten van de opvoedingswijze van Don Bosco zijn. Toch is het slechts een keuze geweest. Een vollediger beeld geeft *het IVde deel van de studie*. (Vol. 1, pp. 304-331)

Die verwijzing naar het IVde deel roept bij mij de vraag op of het misschien niet nuttig zou zijn hier inzicht te geven in de opbouw van de studie. Er zijn acht delen. *Met het eerste deel* heb ik geprobeerd de lezer de kans te bieden zich een idee te vormen van de opvoedingssituatie in het Oratorio, het huis van Valdocco, zowat vier jaren vóór mei 1884. Op de idee om dat te doen, ben ik gekomen na de vaststelling dat een aantal gedachten in het document C en in de brief aan de jongens erg goed overeenstemden met passages in de verslagen van sommige vergaderingen uit die vier jaar durende periode. Tijdens die bijeenkomsten trachtten de salesianen ter plaatste met slagen en falen om in zich wijzigende omstandigheden trouw te blijven aan het opvoedingconcept van Don Bosco. Zo ben ik me beginnen afvragen of enkele suggesties van Don Bosco (in ms. A) en bepaalde elementen in de uitwerkingen van don Lemoyne soms geen pogingen waren om een bijdrage te leveren aan het overwinnen van een zekere malaise. Over de reële omvang van de malaise durf ik me niet uit te spreken. Het gebeurt immers vaker dat

men in vergaderingen meer oog heeft voor tekorten en gebreken dan voor successen en zaken die normaal en bevredigend verlopen. Toch lijkt het er heel sterk op dat het Oratorio in die jaren in meer dan een opzicht een crisisperiode doormaakte.

Met de vraag of Don Bosco en vooral don Lemoyne inderdaad geprobeerd hebben de malaise te bezweren, heb ik me expliciet beziggehouden in *het VIIde deel*. Dat wil zeggen na de analyse van de inhoud van een tekst die bestemd was voor de salesianen en de samenvatting van de voornaamste thema's die erin voorkwamen. Dus na de *delen III en IV*. En ook na de bespreking van de brief aan de jongens en de samenvatting van de oproepen aan hen in *V en VI*. Het antwoord op die vraag is voor mij positief.

Vooraf in *het IIde deel* heb ik een mogelijk plan opgesteld van de vrij lange tekst voor de medebroeders in Valdocco.

*Het VIIIste gedeelte* heb ik gewijd aan een onderzoek naar de impact van de samengevoegde versie in de maanden na mei 1884. Het spreekt immers voor zich dat Don Bosco en don Lemoyne remediërende invloed hebben willen uitoefenen op de houding of de gedragingen van de jongeren en de volwassenen in het Oratorio door middel van een brief en een geschreven doordachte uiteenzetting. Dus door middel van geschriften, van schriftelijk contact. Van mogelijke effecten van de verstuurde en ook voorgelezen brief aan de jongens heb ik enkele sporen kunnen vinden. Met enkele kritische bemerkingen werden die gepubliceerd in nr. 16 van de reeks *Don Bosco Studies*. Verwijzingen naar de lange versie of vermeldingen van passages uit de tekst voor de salesianen heb ik daarentegen in de jaren 80 van de 19<sup>de</sup> eeuw helemaal niet kunnen ontdekken.

Dat onderzoek is echter anders uitgevallen dan ik verwacht had. In de verslagen van de zittingen van de generale raad of hoofdraad uit de eerste weken en maanden na de terugkeer van Don Bosco naar Valdocco zijn me immers twee zaken opgevallen.

1. Een eerste: dat Don Bosco al op 5 juni zei: "Het gaat erom te zien en te bestuderen wat er gedaan en wat er vermeden moet worden om de moraliteit onder de jongens te verzekeren en om zorg te dragen voor roepingen. Verschillende normen werden al vastgelegd op het Algemeen Kapittel en ze zijn in druk verschenen." (Vol. 2, p. 143) Met die inleiding schoof hij twee van zijn constante hoofdbekommernissen naar voren wat de jongens betrof. Dat had hij trouwens ook in de brief aan de jongens gedaan. (pp. 9-10; 34; 40) Wat roepingen betreft, eerder bedekt. (p. 40) Toch herinnerde hij de raadsleden bij de opening van de vergadering niet aan die brief die hij had gewild en die allen hadden horen voorlezen. Evenmin verwees hij naar een circulaire of een geschrift dat don Lemoyne had uitgeschreven voor de opvoeders. Wel vestigde hij de aandacht op normen van het A.K. en op het feit dat ze die konden kennen. (Vol. 2, p.143-144) Dat is voor mij uiteindelijk een van de tekens of bewijzen geworden dat ze de tekst van don Lemoyne nog niet ter beschikking hadden. En dat is één van de elementen tot staving van mijn thesis dat het waardevolle geschrift met de lange of samengevoegde versie pas later zijn definitieve vorm en bekendmaking gekregen heeft.

Die bevinding sluit enigszins aan bij het standpunt van Fr. Desramaut. Hij schrijft: "Die lange redactie is vandaag de dag de meest bekende. Het is jammer genoeg niet

mogelijk te garanderen dat Don Bosco ze las en er zo authenticiteit aan verleende. Het is ook niet mogelijk ze te dateren in 1884. Het heeft er alle schijn van dat men enkel kan zeggen dat ze met zekerheid rond 1889 helemaal op punt gezet werd.” (Vol. 2, p. 273) Ik zeg dat mijn bevinding daar enigszins bij aansluit, omdat Desramaut eigenlijk de tekst voor ogen had die wij hebben leren kennen via de *Memorie biografiche* (MBN XVII, pp. 69-70) en onze Constituties. Die versie, waarop hij steunt, verschilt echter van het document D dat ik gebruik heb en dat oorspronkelijker is, maar dat met zekerheid ook als zodanig niet in Rome tot stand kwam en evenmin van daaruit aan don Rua bezorgd werd.

2. Een tweede opvallende vaststelling was dat een onverwacht thema de agenda van vergaderingen tot en met oktober 1884 ging bepalen en overheersen, namelijk het directeurschap van het Oratorio. In het 1ste deel van de studie kunnen we klaar en duidelijk vernemen dat don Lazzerio vrij vaak liet horen dat hij die traditionele eenheid wilde, maar dat het hem in verschillende opzichten moeilijk gemaakt werd om ze te verwezenlijken. (Vol. 1, p.19; p. 35) Dat was dus al geruime tijd een structureel pijnpunt dat geregeld op tafel werd gelegd. Voor de goede gang van zaken in het Oratorio was het dus een probleem dat even dringend om een oplossing vroeg als bepaalde wrijvingen onder oversten of als direct pedagogische tekortkomingen van personeelsleden of blokkeringen vanwege de jongens, althans van sommige jongens. Ja, onderhuids nog dwingender. Na heftige discussies werd eind september 1884 beslist twee directeuren aan te stellen: een voor de scholieren van het gymnasium en een voor de jongeren in de vakopleiding. (Vol. 2, p. 246) Daarmee moest dat zwaar doorwegend probleem van de baan zijn.

Had ik dus oorspronkelijk verwacht dat ik zou kunnen achterhalen hoe Don Bosco en zijn medewerkers de follow-up van belangrijke teksten aangepakt hadden, dan zag ik me al gauw met lege handen staan. Toch bleven ze niet leeg. Almaar sterker werd ik ervan overtuigd dat de medebroeders in Valdocco werkelijk geen kennis gekregen hadden van de lange of samengevoegde versie. Ook ging ik begrijpen hoe het kwam dat Don Bosco een ernstige gedachtewisseling over de verbetering van de moraliteit van de jongens niet echt op gang kreeg. Daar stuurde hij nochtans doelbewust en herhaaldelijk op aan. Een niet goed waargenomen of onderschat conflict joeg evenwel zand in het raderwerk. Een belangrijke oorzaak van gebrekkig bestuur en malaise blokte het overleg af of liet het maar half en half werkzaam worden. Zo leerde ik dat een objectieve en nauwkeurige analyse, of mogen we zeggen doorlichting van een instelling absoluut noodzakelijk is. De situatie moet goed ontleed worden en de oorzaken van gebreken en tekortkomingen aandachtig onderzocht. Daarom vond ik het de moeite waard om in het VIIIste deel uitvoerig in te gaan op de besprekingen van die enkele maanden na de terugkeer van Don Bosco uit Rome.

Keren wij nu terug naar de tweede helft van de maand april 1884 toen Don Bosco en don Lemoyne in Rome verbleven. Het waren moeilijke dagen voor Don Bosco. Fysiek ging het helemaal niet goed. Psychisch stond hij onder druk. Het viel hem ondermeer buitengewoon zwaar lang, te lang te moeten wachten op een audiëntie met de paus, Leo XIII. Maar er waren ook berichten uit het Oratorio die hem pijn deden. Hij bleef in contact met don Febraro, de studieleider van de scholieren in het Oratorio. Een van zijn hoofdbekom-

mernissen bleef immers het aantal roepingen in het laatste jaar van het gymnasium. Omdat Don Bosco er zo slecht aan toe was en zoveel zorgen om zijn hoofd had, wilde don Febraro hem sparen. Daarom schreef hij hem op 26 april dat hij meer bijzonderheden over het gedrag van de jongens aan don Lemoyne zou meedelen. En hij voegde er al aan toe: "Onder ons gezegd, u zult onaangename dingen vernemen." (MB XVII, 703-70 en vol. 2, p. 91) Die handelwijze zal Don Bosco niet minder verontrust hebben, maar zo waren beiden in Rome goed op de hoogte. Bovendien zullen zij ook informatie gekregen hebben van Giuseppe Buzzetti die Don Bosco in april naar Rome geroepen had om hulp te verlenen bij het organiseren van een tombola. Dat alles moet hem geïnspireerd hebben tot het schrijven van een brief aan de jongens om hen tot inkeer en ommekeer te overtuigen.

Invloed moet ook uitgeoefend hebben een interview van een journalist van *Journal de Rome* met Don Bosco. Dat werd op 25 april gepubliceerd. Een van de vragen was geweest: "Wat is (of waarin bestaat) uw opvoedingssysteem?" Wat hij voor de vuist antwoordde, heeft don Ceria samengevat in de Memorie biografiche. (MB XVII, 85; vol.1, p.96) Het antwoord is typisch Don Bosco, maar natuurlijk nog minder systematisch dan zijn kleine werk over het preventieve systeem in de opvoeding. Het hele gebeuren heeft, zo vermoed ik, don Lemoyne op het idee gebracht een nieuwe synthese te schrijven van Don Bosco's opvoedingsmethode met de voornaamste kenmerken ervan. Al met redactionele pogingen in Rome, gelijktijdig met het uitschrijven van de brief aan de jongens. (Handschriften B en C) Het ene moet het andere bevrucht hebben, o.a. het kader van zowel de briefvorm en een droomverhaal als de lokale situering in het Oratorio van Valdocco. Dat laatste zoals in het droomverhaal van 1868.

Karakteristiek is voor Don Bosco dat hij voor de jongens en de volwassenen de vermaningen doet en de richtlijnen geeft uit naam van personen die in een verhaal optreden en hem opdragen, ja hem haast gebieden kordaat te spreken en doortastend op te treden.

Tot nu toe hebben we echter alleen geluisterd naar wat Don Bosco aan de salesianen moest zeggen, naar wat voor de volwassenen bestemd was. Het wordt tijd dat we ook kijken naar wat van de jongens verwacht werd. Echte opvoeding is immers op zijn minst een bilateraal proces. De manier waarop Don Bosco de medewerking van de jongeren trachtte te winnen lijkt me ook te behoren tot de essentiële elementen van zijn opvoedingsmethode.

## **9. Hoe Don Bosco trachtte de medewerking van de jongens te verkrijgen. (Excerpten uit het tweede deel van de lange versie of uit de oorspronkelijke brief aan de jongens). (pp. 21, 32, 38-39)**

We gaan nu met de lift naar de kelderverdieping. Hier zijn de vernieuwing en de aanpassing nog helemaal niet gebeurd. De documenten liggen in het archief zo goed als onontsloten. Het zijn geschriften van Don Bosco. Hij heeft zelf veel geschreven en hij heeft anderen uitgenodigd en opgedragen te schrijven. Bijvoorbeeld voor de reeksen "*Katholieke lectuur*" en "*Biblioteca per la gioventù*". Hij geloofde in de kracht, ja de macht

van het geschreven woord. Daarom ook zoveel persoonlijke brieven en een aantal circulaires. (Daarom bij de toegang deze illustratie: chaotisch, fascinerend en diepzinnig. Hier geldt, me dunkt het gezegd: "Books are like imprisoned souls...") (p. 38)

Wat ik graag wil laten zien, zijn onder glas tentoongestelde uittreksels uit de brief aan de jongens waarvoor Don Bosco enkele suggesties deed aan don Lemoyne die ze dan uitwerkte. Met stukken en brokken vinden we die brief terug in de lange versie. (ms. D) Daarom lijkt het me gepast nu samenhangend te ontdekken wat de jongens en de aanwezige salesianen in Valdocco te horen kregen tijdens de lectuur van een brief door don Rua rond half mei 1884. Vooraf moeten we oog hebben voor de verschillende manieren in de onderscheiden handschriften om de gedachten aan elkaar te hechten. (p. 21)

In de eerste geut (ms. B) mag Don Bosco vragen: "Wat is dan het kleinste?" Die vraag sluit direct aan bij het onderscheid dat Buzzetti maakte tussen het kleinste en het grootste, het zogezegd minder belangrijke en het voornaamste. Het antwoord van Buzzetti was kort en klaar: "De familiariteit!" Maar de uitleg die volgde, was niet eenduidig. Wie is de oorzaak dat ze (de jongens) ver blijven van de clerici, van de jonge salesianen die assisteren? Zijn het de jongens zelf? Of eerder de in gebreke blijvende assistenten? In de verruimde redactie C is de vraag geworden: "Wat moet ik dan mijn salesianen aanraden?" Daardoor is het al zonneklaar dat het om raadgevingen zal gaan die de volwassenen betreffen. Het antwoord is nog altijd: "De familiariteit". Nu duidelijk als vereiste aan de kant van de volwassenen jegens de jongeren. In de brief aan de jongens (ms. K) en vandaar in de samengevoegde versie D klinkt de vraag van Don Bosco neutraler: "Wat moet er gedaan worden om de barrière te doorbreken?" of: "Hoe het aan boord leggen om de barrière te doorbreken?" Die vraag sluit als vanzelfsprekend aan bij het stuk dat enkel voor de jongens bestemd was en waarin de uitdrukking "fatale barrière" voorkwam. (p. 20) In de lange versie (D) is die samenhang verloren gegaan.

De algemene en open vraag bood in de brief aan de jongens de kans om onderscheid te maken. Onderscheid tussen wat de salesianen, ja wat Don Bosco zelf en zijn medewerkers moeten doen en wat de jongens. Dat onderscheid heft overigens een zware en onpsychologische eenzijdigheid op. Eerst komt: "Aan jou en de jouwen zeg ik." In de brief aan de jongens lijkt het antwoord van Buzzetti uit het ms. C te komen. Dat zien we aan het woord "model". Inhoudelijk had die passage in de brief natuurlijk niet dezelfde draagkracht als in de C-redactie. *Ze miste de band met het begrip familiariteit en de stapsgewijze verklaring ervan.* Toch konden de salesianen tijdens de lectuur van don Rua doorhebben dat er een vingerwijzing inzate naar hun gebrek aan aanwezigheid te midden van de jongens, hun tekort aan empathie, aan zich klein maken met de kleinen en hun gebrek aan geduld. Die vermaning, hoe bedekt en cryptisch wellicht ook, konden en mochten de jongens dus horen. Ze mochten weten dat het niet aan hen alleen lag dat het niet goed of althans minder goed liep.

1. Maar dat nam niet weg dat ook de jongens hun deel moesten doen. Zij kregen dan ook hun deel.

Het gaat om een vijftal bij te sturen houdingen of attitudes. Ze verwijzen enigszins naar de beschrijving van de lusteloze speeltijd, maar evenzeer naar steeds weerkerende

tekortkomingen zoals blijkt uit het verhaal van 1868. (*laatste kolom*) Kort samengevat moeten de inspanningen van de jongens gericht worden op: (1) erkenning van het werk van de opvoeders en dus dankbaarheid, (2) nederigheid en dus gehoorzaamheid, (3) verdraagzaamheid en geduld tegenover de anderen (makkers en opvoeders, (4) positief denken en spreken of openhartigheid in plaats van achterbaksheid (5) en vooral leven in de genade van God. (Vgl. ook de *kolom 1868*) “Bovenal” staat er. Dat geeft in de brief aanleiding tot een uitweiding over de rol van het boetesacrament. (p. 33/o) Het is de weg om in het reine komen met God en een middel tot heling en “deugdzaam” persoonlijkheidsvorming dankzij ernstig gemaakte en met volharding uitgevoerde voornemens.

2. Naar het einde van de brief komen die opdrachten gedeeltelijk terug in een opsomming van viermaal twee te cultiveren houdingen. (pp. 38/o-39)

Die opdrachten bevatten essentiële aspecten die zeker moeten bewaard blijven. Merkwaardig is dat de schrijver juist voor het tweede tweetal “toegeeflijkheid en wederzijdse of onderlinge verdraagzaamheid” een beroep doet op een religieuze motivering: “uit liefde tot Jezus”. Daarbij blijft wel ongewis of hij bedoelde: omdat Jezus dat verlangt (zevenmaal zeventig keer vergeven) en zij Hem dus kunnen beminnen door te doen wat hij wenst. Of betekent het eerder dit: dat zij Hem kunnen liefhebben door hun persoonlijke begrijpende en vergevende houding jegens de zwakke, kleine en behoeftige naaste omdat Hij hen in die naaste nog altijd tegemoet treedt?

Bij het beluisteren van de wensen, aanbevelingen en opdrachten in de brief aan de jongens rijzen natuurlijk vragen. Zo *bijvoorbeeld* naar de reële impact van dergelijke geschreven en eenmaal gehoorde aanmaningen toen. Aan de mogelijke invloed die de lectuur van de brief gehad heeft, werden enkele bladzijden gewijd in het nummer 16 van de reeks Don Bosco Studies. (pp. 68-77) Dat waren eerste en gevoelsmatige reacties. Het getuigt van realisme en gezond inzicht dat de oversten in Valdocco inzagen dat het vuur van een verblijdende opflakking gewoonlijk snel uitdooft. Daarom “wilden ze duurzame maatregelen”. (Ibidem, p. 77) Naast vragen rond de aard en de manier om opvoedende normen en waarden toen te bevorderen, rijzen wellicht ook vragen naar de formulering en realisering van mogelijke en vereiste persoonlijkheidsvormende einddoelen (humane, morele en religieuze eindtermen) vandaag de dag. Mogen we dan deze vraag opperen: zou de kennismaking met de opdrachten voor de jongens in de brief die voor hen bedoeld was, misschien een uitdagende betekenis en inspiratie kunnen hebben bij de beantwoording van die vragen nu, in onze tijd? (...) Dat is natuurlijk een open vraag.

Met die vragen (onzekerheid) wil ik de rondleiding afsluiten. We gaan terug naar boven. En zoals dat hier gebruikelijk is, vinden jullie de uitgang via de souvenir- en boekenshop. Wie de volledige tekst van de uiteenzetting van vandaag wenst, kan die straks meenemen. Ik dank jullie heel graag voor jullie geduldige aandacht. Mag ik even in de weg springen? Weggaan hoeft niet absoluut. Er is, indien gewenst, nog gelegenheid tot uitwisseling van gedachten. Opvoeding tot waarden en normen. (*Tertio*, 15 december 2010, p. 1) Een soort minimum dat moet verwezenlijkt worden. Rechten van de mens en van het kind. Akkoord, maar zijn anderzijds opgaven, verplichtingen ook niet onontbeerlijk? Misschien

vormen naast de 20, 50 of 100 rechten de 10 aloude oriënteringen wel de vaste grond waarop het gebouw van de rechten stevig kan gebouwd worden.

## **10. Rekening houden met gewijzigde omstandigheden.**

Nog een heel belangrijke gedachte: "Weten jullie wat deze arme..." (p. 38)

Don Bosco Studies, nr. 16, pp. 61-64.

Vol. 2, pp. 56-61 (vooral 60).

"Niets anders dan rekening houdend met de veranderde (vereiste) omstandigheden"...

Nog enkele losse bedenkingen:

Met het verstrijken van de jaren was het jeugdwerk in Valdocco er heel anders gaan uitzien. Zowel wat Don Bosco zelf en zijn medewerkers betreft als wat de jongens en de invloed van buiten uit betreft:

- Don Bosco zelf. Zijn "verontschuldigen" (p. 18-19)
- De medewerkers: "Velen zijn niet meer bereid om de inspanningen te leveren van weleer." (p. 19) Verscheidene salesianen vervallen zelfs tot het repressieve systeem. (pp. 23-24 en 26)
- De jongens: vinden hun gading niet in de traditionele mogelijkheden tot ontspanning. Ongehoorzaamheid en wantrouwen zijn maar al te merkbaar. Kliekjesgeest. Sacramentele praktijk wordt getekend door oppervlakkigheid en formalisme. (Het toenemend aantal jongeren bemoeilijkt persoonlijke, gemoedelijke contacten.)
- Factoren van buiten: sociale, politieke, maatschappelijke, culturele en kerkelijke ontwikkelingen. (Don Bosco's toespraak in Lyon in 1883: "Indien u toelaat dat die jongens het slachtoffer worden van communistische ideeën...")

Beslissing twee directeuren aan te stellen. Don Bosco Studies, nr. 16, pp. 61-64.

Vol. 2, pp. 56-61, vooral 60. (o.a. G. Barberis in zijn lessen pedagogie)

(De Franse vertaling luidt "toutes proportions gardées". Wie weet moet dat verstaan worden als: De jongens en de volwassenen iedere groep moet verhoudingsgewijs zijn deel doen.)

Books are like imprisoned souls until someone takes them down from a shelf and frees them.